

Lietuvos Viduramžių keramika: dirbiniai ir gamybos organizacijos bruožai

Justina Poškienė

Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Archeologijos katedra

Universiteto g. 7, LT-01513 Vilnius

justina.poskiene@if.vu.lt

ORCID: 0009-0002-2667-8074

Straipsnyje aptariama Lietuvos Viduramžių keramika: pagrindinės buitinės ir statybinės keramikos dirbinių rūšys, gamybos technologijos ir organizacija, amatų raidos aspektai. Viduramžių keramika gali būti suprantama kaip bet kurie keraminiai dirbiniai, priskirtini Viduramžių epochai chronologiniu požiūriu. Kita vertus, radosi naujų – būdingų Viduramžiams – keraminių gaminių ir technologijų, kurių įsisavinimą bei paplitimą sąlygojo bendra valstybės raida, europinių socialinių, ekonominių ir kultūrinių reiškinių sklaida. Straipsnyje siekiama apibendrinti Viduramžių keramikos tyrimus, ir, pasitelkus archeologinę medžiagą, pateikti XIII–XVI a. pirmos pusės statybinės ir buitinės keramikos raidos vaizdinį išryškinant Viduramžių epochai būdingus bruožus.

Reikšminiai žodžiai: Viduramžiai, amatai, statybinė keramika, buitinė keramika.

Viduramžių keramika gali būti įvardyti įvairūs gaminiai: platus dirbinių iš molio naudojimas – nuo virtuvės puodo iki monumentalių statinių – sąlygojo tipologinę ir technologinę anuomet naudotų keraminių gaminių įvairovę ir atitinkamai skirtingą jų gamintojų veiklos organizaciją. Viena vertus, Viduramžių keramika galima pavadinti visus šios epochos chronologiją „atitinkančius“, t. y. tuomet gamintus ir naudotus keraminius dirbinius. Kita vertus, Viduramžius suprantant kaip fenomeną su būdingais kultūriniais, socialiniais ir politiniais procesais, kurie taip pat veikė keraminių dirbinių gamybos organizaciją ir technologijas, madas ir naudojimą, reiktų „ieškoti“ tik Viduramžių keramikai būdingų ypatybių.

Sutariama, kad lietuviškieji Viduramžiai pasižymėjo vėlyvu tam tikrų reiškinių pasirodymu, neišbaigtumu, o šio laikotarpio chronologinė apibrėžtis yra sąlygiška¹. Politiniu ir socialiniu požiūriu Viduramžių pradžia gali būti identifiukuota XIII a., tačiau tik XIV a. pabaigoje, po Lietuvos krikšto, susidarė sąlygos perimti europinius Viduramžių kultūros, socialinius ir politinius reiškinius. Istorikai šios epochos pabaigą sąlygiškai sieja su Pirmuoju Lietuvos Statutu (1529), „kuriame teisine kalba užfiksuota pakitusios ir ties Naujųjų laikų pervartomis atidūrusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinė ir visuomeninė sandara ir santvarka.“² Archeologai taip pat diskutuoja dėl Viduramžių archeologijos chronologinių ribų: laikotarpio pabaiga dažnai įvardijamas XVI a. vidurys, nors tokia data yra siūloma laikyti ir 1492 metus³.

Atitinkamai XIII–XVI a. pirma pusė apibrėžtina ir Viduramžiams būdingos keramikos „paieškų“ chronologija. Visgi ši apibrėžtis yra orientacinė ir sąlygiška, nes įvairių keramikos rūšių raida pasižymi savita dinamika, kuri ne visuomet lengvai išspraudžiama į griežtus chronologinius rėmus. Be to, spartus valstybės formavimasis XIII–XIV a., Vokiečių ordino agresijos į Rytus pastūmė teritorinę plėtrą, naujas galimybes atvėręs Lietuvos krikštas sąlygojo, kad didelėje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK)

1 Jūratė Kiaupienė ir Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos istorija 4, Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529* (Vilnius: Baltos lankos, 2009), 13; Rimvydas Petrauskas, „Viduramžiai“, in *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. Vytautas Ališauskas et al. (Aidai, 2001), 753–756, 761; Edvardas Gudavičius, *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų* (Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 1999), 193–522.

2 Kiaupienė ir Petrauskas, *Lietuvos istorija 4*, 17.

3 Albinas Kuncevičius, *Lietuvos viduramžių archeologija* (Vilnius: Versus aureus, 2005), 11–19.

teritorijoje gyvavusios keramikos gamybos tradicijos nebuvo vienalytės, o europiniai technologiniai pasiekimai ir mados buvo įvairiai adaptuojami.

Rašytiniai duomenys apie keramikos gamybą yra fragmentiški ir vėlyvi, manytina, kad jie fiksuoja reiškinius, kurių ištakos slypi Viduramžių epochoje. Taigi kai kuriomis straipsnio nuorodomis į Viduramžių chronologines ribas „peržengiančius“ šaltinius siekiama suteikti platesnį kontekstą, kuris leistų geriau suvokti aptariamus procesus. Pagrindinis šaltinis Viduramžių keramikai pažinti – archeologinių tyrimų metu aptinkamos gamybą liudijančios vietos (pavyzdžiui, gamybos broko sąvartos, degimo krosnys, molio sandėliavimo vietos) ir surenkami radiniai: buitinė (įvairios paskirties virtuvės ir stalo indai) ir statybinė, arba kitaip – architektūrinė (plytos, čerpės, grindų plytelės, apdailos elementai), keramika⁴. Kadangi koklinių krosnių atsiradimas susijęs su mūrinės statybos plėtra, pastarajai grupei galėtų būti priskirti ir kokliai, nors jų gamyba užsiėmė puodžiai: 1664 m. Vilniaus puodžių cecho statuto 10 paragrafe pabrėžiama: „Tas, kuris spalvoto darbo nėra mokėsis, koklių ir baltų puodų daryti, krosnių statyti ir taisyti neturi [...]“.⁵ Taigi teisę gaminti koklius turėjo glazūravimo technologiją įvaldę amatininkai, kuriems suteikta ir monopolinė teisė krosnims statyti⁶. Nepakeičiamas šaltinis statybinės keramikos tyrimams yra iki šių dienų *in situ* išlikę pastatai. Svarbūs ir kontekstiniai duomenys apie gamtines sąlygas, žaliavas ir jų išteklius.

Keraminius dirbinius nėra taip paprasta pagaminti, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio. Gamintojas turi pasirinkti tinkamą molio žaliavą ir deramai ją paruošti. Tada, įvertinęs gamybos broko riziką (jo siekta išvengti pridėjus liesiklį – mineralinių priemaišų), pasiruošti formavimo masę, kuri tiktų skirtingų savybių dirbiniams atsižvelgiant į būsimą jų funkciją. Toliau daiktas gaminamas, puošiamas, išdžiovinamas ir išdegamas. Glazūruotų dirbinių meistrai turėjo mokėti pasigaminti glazūras, gaminį tinkamai

4 Keraminiai gaminiai gali būti klasifikuojami pagal daugelį kriterijų. Pavyzdžiui, archeologinė keramika dažnai skirstoma į buitinę, laidojimo paminklų, statybinę, technologinę keramiką ir pan., o pagal jos aptikimo mastus – „masinius“ (įprastai tai – buitinė keramika) ir individualius (ypačiuosius) radinius (pavyzdžiui, tigliai, verpstelių smagračiai, audimo staklių pasvarai, vaikų žaislai, molinės pypkės ir pan.).

5 Henryk Łowmiański, *Akty cechów Wileńskich 1495–1759* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2006), 298.

6 Kęstutis Katalynas, *Vilniaus kokliai XV–XVII amžiuje* (Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2015), 17.

nuglazūruoti bei išdegti. Koklininkai turėjo gebėti apskaičiuoti, kiek koklių prireiks krosniai pastatyti, o plokštinius koklius gaminę amatininkai turėjo mokėti pasidaryti jų matricas. Statybinės keramikos gamintojai turėjo išmanyti šio pobūdžio produkcijai keliamus atsparumo reikalavimus. Rinkai gaminę meistrai turėjo būti įvaldę ne tik technologijas, bet ir susigaudyti to meto madose, atliepti pirkėjų ir užsakovų poreikius. Visi šie aspektai šiandien atskleidžiami analizuojant Viduramžių keramiką ne tik makrolygmeniu (vizualiai), bet ir mikrolygmeniu (taikant laboratorinius tyrimų metodus)⁷.

Viduramžių keramika susilaukė įvairių sričių tyrėjų – archeologų, istorikų, menotyrininkų, technologų – dėmesio. Statybinės keramikos (plytų, čerpių, grindų plytelių, taip pat koklių) tyrimams didelį impulsą davė paveldo statinių tvarkymas ir restauravimas, ypač Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų atstatymas. Dėmesio taip pat susilaukė didžiųjų miestų (Vilniaus, Kauno, Klaipėdos) koklininkystė ir puodininkystė, esti darbų Trakų, Kernavės archeologinės keramikos temomis. Siekiant rekonstruoti istorines keramikos technologijas, buvo atlikta svarbių taikomųjų tyrimų ir eksperimentinių darbų. Tačiau, nors ir esama atskirų specializuotų studijų, daugiausia informacijos apie šio laikotarpio keramiką visgi pateikiama atskirų objektų tyrimų kontekste. Straipsnyje siekiama šiuos tyrimus apibendrinti ir, pasinaudojus archeologiniais duomenimis, pateikti statybinės ir buitinės Viduramžių keramikos raidos vaizdinį. Daugiausia remiamasi istorinių Lietuvos centrų – Kernavės, Trakų ir Vilniaus – archeologinės keramikos tyrimų pavyzdžiais. Deja, Viduramžių keramikos įvairovė lėmė, kad reiškiniai, plėtojęsi už dabartinės (pavyzdžiui, mūro statyba LDK rytinėse žemėse⁸) ar anuometinės (pavyzdžiui, Klaipėdos koklininkystė ir puodininkystė⁹) Lietuvos valstybės ribų, šiame straipsnyje nenagrinėjami.

7 Daugiau žr. *Metodai Lietuvos archeologijoje. Mokslas ir technologijos praeičiai pažinti*, sud. Algimantas Merkevičius (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013).

8 Vytautas Levandauskas, *Lietuvos mūro istorija* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2012), 32–42; daugiau žr. Vytautas Levandauskas ir Nijolė Taluntytė, „Lietuviškųjų plytų kilmė ir savybės“, *Meno istorija ir kritika* 4 (2008): 6–19.

9 Daugiau žr. Raimonda Nabažaitė, *Interjero karalienė: Europos kultūros reiškiniai Klaipėdos krosnių kokliuose XIV–XVIII a.* (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2020); *Klaipėdos pilies ir senamiesčio kokliai. XIV a. – XIX a. vidurys. Iš Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus rinkinių*, sud. Jonas Genys, Liolė Rutkaitienė ir Roma Songailaitė (Klaipėda: Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, 2015); *Klaipėdos pilies ir senamiesčio buitinė keramika XIV a. vid. – XIX a. Iš Mažosios Lietuvos istorijos rinkinių*, sud. Roma Songailaitė ir Liolė Rutkaitienė (Klaipėda: Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, 2010).

Statybinės keramikos raida ypač susijusi su Viduramžių politiniais, socialiniais ir kultūriniais reiškiniais. XIII a. pab. – XIV a. pr. – tai svarbus laikotarpis Lietuvos valstybingumo istorijoje: naujai iškilusios Gediminaičių dinastijos valdovai centralizavo valdžią, kūrė naują administracinę teritorinę struktūrą ir modernizavo valstybę, o tam buvo reikalingos naujos technologijos bei jas išmanę žmonės, kurie telkėsi to meto galios centruose. Svarbūs šių procesų liudininkai yra keraminiai dirbiniai, susiję su mūro statiniais ir jų įrengimu, o jų gamyba atspindi senosios Lietuvos valstybės įsiliejimą į Europos kultūros arealą¹⁰. Verta paminėti, kad plytų aptikta ir medinėje Kernavėje, kuri yra ilgalaikio apgyvendinimo vieta, o reikšmingiausias jos istorijos etapas XIII–XIV a. yra siejamas su Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Traideniu (1268–1282). Tuomet čia susiformavo svarbus ankstyvosios LDK administracinis ir ekonominis centras¹¹. Plyta, tyrėjų laikoma technologijų importu, buvo rasta Aukuro kalno piliakalnyje, kuriame XIII a. pab. – XIV a. ir buvo įsikūrusi kunigaikščio rezidencija. Stačiakampės, rausvos spalvos keraminės plytos ilgis – 29,4 cm, plotis – 14 cm, storis – 8 cm¹². Vienintelis toks radinys kol kas stokoja konkretnės interpretacijos, chronologijos bei sinchronizacijos su kitais ankstyvaisiais mūriniais pastaiais Lietuvoje – neatmestina, kad kunigaikščio rezidencijoje galėjo būti mūrinių šildymo įrenginių arba grindų dangos [1 il.].

Pirmųjų mūrinių statinių, kurie buvo nepaprastai brangūs, statybą galėjo organizuoti tik reikiamus materialiuosius ir žmogiškuosius išteklius sutelkę valdovai bei Gediminaičių dinastijos kunigaikščiai¹³. Technologijos, susijusios su mūro statybos poreikiais, Lietuvoje pradėtos vystyti ne vietinių meistrų, todėl kultūrinių įtakų tam pagrįstai ieškoma Vakaruose¹⁴.

10 Rūta Janonienė, „Mūro statyba“, in *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. Vytautas Ališauskas et al. (Vilnius: Aidai, 2001), 413.

11 Darius Baronas, Artūras Dubonis ir Rimvydas Petrauskas, *Lietuvos istorija XIII a. – 1385 m., t. 3, Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų* (Vilnius: Baltos lankos, 2011), 323–324; Gintautas Vėlius, „Kernavė viduramžių epochoje“, in *Atrastoji Kernavė. Kernavės archeologinės vietovės muziejaus katalogas*, sud. Dovilė Baltramiejūnaitė et al. (Kernavė: Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato direkcija, 2017), 120–129.

12 Vėlius, „Kernavė viduramžių epochoje“, 139.

13 Vytautas Volungevičius, *Pilies šešėlyje* (Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis Židinys-Aidai, 2015), 388–389, 392.

14 Oksana Valionienė, *Viduramžių Vilnius. Erdvės evoliucija (XIII a. vidurys – XVI a. pirmas ketvirtis)* (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019), 140–141.

1. Kernavės Aukuro kalno piliakalnyje aptikta plyta, datuojama XIII–XIV a., Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato direkcijos muziejiniai rinkiniai (toliau – KMR), Daliai Vaičiūnienės nuotrauka
Aleksiejus Luchtanas, Aukuro kalno piliakalnio Kernavėje 1992 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita, Vilnius, 1993, in Lietuvos istorijos instituto biblioteka (toliau – LIIB), f. 1, b. 2032, radinys KMR A 703

A brick found in Kernavė's Altar Hill Fort, dating from the 13th–14th c. Museum collections of the Kernavė State Cultural Reserve Administration, photo by Dalia Vaičiūnienė

Diskutuojama, kokiais keliais plito mūro technologijos žinios¹⁵, iš kur atvyko pirmieji mūrinės statybos ir jai reikalingų keraminių gaminių technologijas išmanę meistrai: Livonijos ar Vokiečių ordino. Tiesa, pastaroji galimybė vertinama kaip mažai politiškai tikėtina¹⁶. Pavyzdžiui, ankstyviausi Vilniaus mūriniai statiniai, kurie hipotetiškai siejami su Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino (1316–1341) 1323 m. sausio 25 d. laiške minima prieš dvejus metus pastatyta nauja bažnyčia ir ankstyviausia miesto gynybine siena, laikomi meistrų iš Livonijos, kurie taikė Rygos miesto statybų reikalavimus, darbu. Manoma, kad XIV a. pradžioje plytas, čerpes, grindų plyteles (taip pat ir glazūruotas) atvykėliai meistrai čia panaudojo vienu metu¹⁷.

¹⁵ Levandauskas, *Lietuvos mūro istorija*, 36–42.

¹⁶ Baronas, Dubonis ir Petrauskas, *Lietuvos istorija XIII a. – 1385 m.*, 132–133; Levandauskas, *Lietuvos mūro istorija*, 101–102.]

¹⁷ Gediminas Vaitkevičius, *Vilniaus įkūrimas*, Vilniaus sąsiuviniai, 1 (Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2010), 59–61.

2. XIV a. plytų degimo krosnies liekanos *in situ*, Senieji Trakai, Giedrės Piličiauskienės nuotrauka, 2009

Gytis Piličiauskas, Senuosiuose Trakuose, Trakų gatvėje, 2009 m. vykdytų archeologinių tyrimų ataskaita, Vilnius, 2011, in LIIB, f. 1, b. 5401

Remains of a 14th-century brick kiln *in situ*. Old Trakai, photo by Giedrė Piličiauskienė, 2009

Kol kas nežinoma, kur konkrečiai buvo gaminti ankstyviausiems mūriniams Vilniaus pastatams reikalingi keraminiai gaminiai. Mūrinėms pilims reikalingų statybinių medžiagų buvo pasigaminama šalia – tai liudija archeologų aptinkamos jų degimo krosnys. Pavyzdžiui, archeologinių tyrimų metu rasta plytų degimo krosnis, susijusi su Senųjų Trakų – vienos seniausių mūrinių pilių Lietuvoje – statybomis. Pats Trakų įkūrimas yra siejamas su Gediminaičių dinastijos valdovų vykdyta valstybės teritorinės administracinės struktūros pertvarka: XIV a. pradžioje Senuosiuose Trakuose, iki tol neapgyvendintoje vietoje, buvo pastatyta mūrinė pilis, o šalia jos įsikūrė ir gyvenvietė¹⁸. Piliai skirtų plytų degimo krosnis – tai maždaug

18 Albinas Kuncevičius, "The 1994–1997 and 2009 Excavation of the Senieji Trakai Castle Site," in *Archaeological Investigations in Independent Lithuania: 1990–2010*, sud. Gintautas Zabiela, Zenonas Baubonis ir Eglė Marcinkevičiūtė (Vilnius: Lietuvos archeologijos

6 m dydžio, greičiausiai buvusi stačiakampė konstrukcija iš akmenų, rištų moliu (dalis konstrukcijos liko už tirtu ploto ribų) [2 il.]. Krosnies pietrytiniame krašte buvo atidengtas 10–25 cm pločio, apie 3 m ilgio kalkių skiediniu rištų plytų nuolaužų mūro fragmentas – ankstyviausia krosnies dalis, datuojama XIV a. ir siejama su pilies poreikiais. Šalia krosnies gulėjo keliolikos paruoštų, bet neišdegtų plytų krūvelė. Išlikusių plytų plotis – apie 17,5 cm, storis – 7 cm. Taip pat rastos šešios plytos su braukomis, kurių plotis – 15–16 cm, storis – 9–9,8 cm¹⁹. Vėlesniais amžiais ši krosnis ne kartą buvo rekonstruota, o greta jos kita statybinių medžiagų degimo krosnis greičiausiai veikė ir XVII–XVIII a. – čia statybinės medžiagos buvo gaminamos Benediktinų vienuolyno ir Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai ir Šv. Benedikto bažnyčios poreikiams, XV a. pradžioje įsikūrusiems buvusios pilies vietoje²⁰.

Senųjų Trakų pilis apleista, kai Trakų kunigaikštis Kęstutis (~1300–1382) persikėlė į dabartinius (Naujuosius) Trakus. Čia, už 4 kilometrų nuo Senųjų Trakų, taip pat naujoje vietoje, apie 1350–1377 m. keliais etapais imta statyti mūrinė Pusiasalio pilis, šalia jos kūrėsi ir naujas miestas. XV a. dar viena pilis pastatyta ežero saloje. Naujų pilių statybai reikalingos medžiagos gamintos greta: XV/XVI–XVII a. pradžia datuojama statybinės keramikos degimo krosnis aptikta dab. Karaimų g. 63. Nustatyta, kad ankstyviausiam krosnies raidos etapui priklauso šoninė pakuros siena su išlikusiu kontraforsu ir iš dalies galinė siena. Krosnis buvusi kvadratinė, 6 × 6 m dydžio ir galėjo turėti net 3 pakuros arkas. Skaičiuojama, kad joje tilpdavo apie 24 000 plytų – to meto Lietuvos kontekste tai buvo didelė plytinė²¹. Šalia krosnies rasta gamybinio broko, be to, ne tik paprastų, bet ir keletas profilinių plytų bei lovelio formos čerpių. Ankstyviausieji krosnies fragmentai

draugija, 2012), 90–195; Albinas Kuncevičius, „Senųjų Trakų pilis“, in *Vytautas Didysis ir jo epocha*, straipsnių rinkinys, 2000–2010, sud. Brigita Balčytienė (Trakai: Trakų istorijos muziejus, 2010), 19; Baronas, Dubonis ir Petrauskas, *Lietuvos istorija XIII a. – 1385 m.*, 43–45.

19 Gytis Piličiauskas, Gytis Grižas ir Giedrė Piličiauskienė, „Senieji Trakai. Tyrimai Trakų gatvėje“, in *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais* (Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2010), 359–363.

20 Kuncevičius, „The 1994–1997 and 2009 Excavation of the Senieji Trakai Castle Site“, 190–195; Vytautas Gidžiūnas, „Šv. Benedikto regulos vienuoliai Lietuvoje“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis VI* (1985): 14–15.

21 Levandauskas, *Lietuvos mūro istorija*, 131–132.

3.1

3.2

3. XV–XVI a. I p. figūrinės plytos iš Vilniaus Žemutinės pilies, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų (toliau – LDKVR) radinių rinkinys, Vytauto Abramausko nuotraukos

3.1. Albinas Kuncevičius, Adolfas Tautavičius ir Vytautas Urbanavičius, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos tyrimai 1992 metais, Vilnius, 1993. Radinio inv. nr. 2557, in LDKVR

3.2. Gintautas Rackevičius, Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorija. Šiaurinio korpuso prieigų archeologinių tyrimų 2002 m. ataskaita, Vilnius, 2003. Radinio inv. nr. 9537, in LDKVR

Figure bricks from the Vilnius Lower Castle. 15th c.–1st half of the 16th c. Collection of finds of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania, photos by Vytautas Abramauskas

datuoti XV a., o šioje krosnyje degta produkcija – plytos ir čerpės – buvo tiekiamas Pusiasalio ir Salos pilims statyti²².

Plytos naudotos ne tik konstrukcijoms (sienų kampams, vartų ir langų sąramoms, angokraščiams ir kt.), bet ir fasadų juostoms išmūryti²³. Skaičiuojama, kad LDK aptvarinėse pilyse plytų šiai originaliai apdailai sunaudota daugiau nei jų konstrukcijoms. Gotikos laikotarpiu plytų puošyba suklestėjo kulto pastatų ir gyvenamųjų namų architektūroje. Pastatų fasadus pagyvindavo perdegtos juodos arba tamsiai rudos plytos, iš kurių būdavo komponuojami ir įvairūs geometriniai ornamentai, jos taip pat naudotos plastinei puošybai: paprastos plytos – nišų angokraščiams, karnizams, frizams, sandrikams ir panašioms objektams, o profilinės – sudėtingiems pastatų dekoru elementams ir jų kompozicijoms²⁴ [3 il.]. Pastatų puošybai buvo gaminta ir specialių keraminių detalių (pavyzdžiui, gotikiniams frizams mūryti)²⁵.

Be plytų, degtos ir lovelio formos čerpės, kuriomis dengti ankstyvųjų pilių stogai²⁶, jų rasta ir ankstyviausiuose, su mūriniu statyba siejamuose, Vilniaus kultūriniuose sluoksniuose²⁷. Lovelio formos čerpės (vadinamieji „vienuoliai“; taip pat naudotos kraiginės, ties dūmtraukiais ar panašiose vietose – specialios formos čerpės) Livonijos žemėse paplito nuo XIII a., o Lietuvą pasiekė XIV amžiuje. Vokiečių ordino pastatų stogams dengti jau XV a. Prūsijoje naudotos plokščiosios čerpės, kurių gamyba užsiėmė šioje srityje specializavęsi meistrai²⁸. Reprezentacinių pastatų stogai buvo puošnūs: ornamentui sukurti naudotos specialiai išdegtos juodos, pilkos spalvos ar glazūruotos čerpės. Lovelio formos glazūruotos čerpės XIV–XV a. naudotos Žemutinės pilies pastatų stogams dengti²⁹ [4 il.], manoma, kad tokios

22 Ugnius Budvydas, „Krosnies tyrimai Trakuose, Karaimų g. 63“, in *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais* (Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2007), 425–427.

23 *Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*, t. I, mokslinis redaktorius Jonas Minkevičius (Vilnius: Mokslo, 1988), 33, 41.

24 Levandauskas, *Lietuvos mūro istorija*, 182–183, 194.

25 Ibid., 281–295.

26 Albinas Kuncevičius, „Senieji Trakai“, in *Lietuvos pilių archeologija*, sud. Jonas Genys ir Vladas Žulkus (Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2001), 144.

27 Vaitkevičius, *Vilniaus įkūrimas*, 60–61.

28 Marian Arszyński, „Technika i organizacja budownictwa ceglanego w Prusach w końcu XIV i w pierwszej połowie XV wieku“, in *Studia z dziejów rzemiosła i przemysłu 9* (Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, 1970), 55–56.

29 *Lietuvos didikų kunigaikščių rūmai Vilniaus Žemutinėje pilyje. Istorija ir rinkiniai*, sud. Dalius Avižinis, Vydas Dolinskas ir Ėrika Striškienė (Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2010), 189.

4. XV a. lovelio formos glazūruotos čerpės iš Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos, LDKVR radinių rinkinys, Vytauto Abraškaus nuotrauka

Eglė Montvilaitė ir Egidijus Ožalas, Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorija. LDK valdovų rūmų pietų korpuso prieigų (plotai 9–11, trasa I, trasa II) archeologinių tyrimų 2004–2006 m. ataskaita, Vilnius, 2012. Radinių inv. nr. St 441, 492, in LDKVR

Trough-shaped glazed roof tiles from the territory of the Lower Castle in Vilnius. 15th c. Collection of finds of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania, photo by Vytautas Abraškauskas

dabino XIV a. pab. – XV a. pr. Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karaliaus Jogailos (1377–1401/1386–1434) Vilniaus pilyje pastatytos Katedros stogą. Vilniaus Aukštutinės pilies pastatų stogai XV a. neabejotinai buvo ornamentuoti žalios spalvos glazūra dengtomis čerpėmis³⁰. Valdovų rūmų teritorijoje aptikta ir kitų stogo puošmenų – reprezentacinių pastatų karnizinę stogų dalį XV–XVI a. pradžioje puošusių plokščių čerpių su profiliuotais galais, kurių apatinė (matoma) dalis buvo dengta tamsiai ruda glazūra³¹ [5 il.]. Ornamentuotą stogą iš neglazūruotų, žalios iš švino spalvos

30 Gintautas Rackevičius, „Vilniaus Aukštutinės pilies stogai XV a. pradžioje“, in *Iš baltų kultūros istorijos* (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2000), 35–48.

31 Egidijus Ožalas, „Karnizinė čerpė (stiege)“, *Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai*, žiūrėta 2019 m. gruodžio 23 d., <https://www.valdovurumai.lt/lankytojams/savaites-eksponatas/karnizine-cerpe-stiege>.

5. Karnizinė čerpė profiliuotais galais iš Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos, XV–XVI a. pradžia, LDKVR radinių rinkinys, Vytauto Abramausko nuotrauka Povilas Blaževičius ir Paulius Bugys, Vilniaus Žemutinės pilies LDK valdovų rūmų teritorija (u. k. 141 ir u. k. 24705). Ploto į pietus nuo I ofisinės archeologinių tyrimų 2005–2009 m. ataskaita, Vilnius, 2017. Radinio inv. nr. 748, in LDKVR

Cornice roof tile with profiled ends from the territory of the Vilnius Lower Castle, 15th c.–early 16th c. Collection of finds of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania, photo by Vytautas Abramauskas

glazūra padengtų čerpių XV–XVI a. turėjo Vyskupų rūmai Vilniuje³². Glazūruotų čerpių, datuotinių XV a., rasta Trakų salos pilyje, jų būta Kaune³³. Nuo XVI a. pradžios reprezentacinių pastatų stogai Vilniuje jau galėjo būti dengiami Renesanso epochai būdingomis plokščiosiomis neglazūruotomis ir glazūruotomis čerpėmis³⁴.

Tuo pat metu keraminėmis plytelėmis imtos kloti mūrinių pastatų grindys. Bene ankstyviausios Lietuvoje grindų plytelės rastos tyrinėjant Vilniaus Arkikatedrą baziliką. Keraminių plytelių grindų danga *in situ* aptikta vadinamajame kvadratiname pastate ir greičiausiai datuotina dar XIV a. pradžia³⁵. Tai – kvadrato formos, 17 × 17 cm dydžio, 4–6 cm storio nusklembtais šonais (apatinė plokštuma yra mažesnė už viršutinę), žalsva glazūra degtos plytelės, kurias ir šiandien galima pamatyti Vilniaus katedros požemiuose. Plytelės buvo klotos ant smėlio sluoksnio tarpus užpildant kalkių ir smėlio skiediniu. Taip išgrįstos grindys naudotos ilgą laiką³⁶.

32 Daiva Luchtanienė, „Čerpių chronologijos ir tipologijos problema“, *Kultūros paminklai* 7 (2000): 69–72; Daiva Luchtanienė, „Reprezentacinių rūmų teritorijos archeologiniai tyrimai“, *Statyba ir architektūra* 6 (1997): 8–10.

33 Rackevičius, „Vilniaus Aukštutinės pilies stogai XV a. pradžioje“, 40; Mindaugas Bertašius, *Dingęs miestas. Viduramžių Kaunas archeologinių tyrimų duomenimis* (Kaunas: Technologija, 2013), 216.

34 Luchtanienė, „Čerpių chronologijos ir tipologijos problema“, 71.

35 Vaitkevičius, *Vilniaus įkūrimas*, 61; Kuncevičius, *Lietuvos viduramžių archeologija*, 95.

36 Kuncevičius, *Lietuvos viduramžių archeologija*, 94–95.

6.1

6.2

6.3

6. XV a. gotikinės reljefinės grindų plytelės, puoštos drakonų poros, susipynusiais kaklais, sirenos motyvais, herbu *Zadora* (liūto, alsuojančio ugnimi, galva), LDKVR radinių rinkinys, Vytauto Abramausko nuotraukos

6.1. Albinas Kuncevičius, Adolfas Tautavičius ir Vytautas Urbanavičius, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos tyrimų 1991 m. ataskaita, Vilnius, 1992. Radinio nr. 1229, in LDKVR

6.2. Adolfas Tautavičius ir Vytautas Urbanavičius, Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos 1988 m. archeologinių tyrimų ataskaita, Vilnius, 1989. Radinio inv. nr. 1, in LDKVR

6.3. Povilas Blaževičius ir Paulius Bugys, Vilniaus Žemutinės pilies LDK valdovų rūmų teritorija (u. k. 141 ir u. k. 24705). Ploto į pietus nuo I ofisinės archeologinių tyrimų 2005–2009 m. ataskaita, Vilnius, 2017. Radinio inv. nr. 169, in LDKVR

Gothic relief floor tiles, decorated with intertwined necks of two dragons, siren motifs, and the *Zadora* coat of arms (the head of a lion breathing fire). 15th c. Collection of finds of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania, photos by Vytautas Abramauskas

Didžiulė ir įvairi grindų dangos kolekcija surinkta tyrinėjant Vilniaus Žemutinės pilies teritoriją: čia rasta per 10 000 įvairių laikotarpių grindų dangos fragmentų. Šie radiniai pasitarnavo atkuriant grindų dangą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų muziejuje³⁷. Nors gotikinių grindų plytelių tėra keli šimtai, tačiau jos pasižymi didele įvairove

37 Ėrika Striškienė, „XV–XVII a. grindų dangos archeologinių tyrimų duomenys ir istorinių grindų atkūrimo galimybės“, in *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje*. 2005–2006 m. tyrimai, sud. Liudas Glemža (Vilnius: Pilių tyrimų centras „Lietuvos pilys“, 2007), 240; Ėrika Striškienė, „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų grindų danga pagal archeologinių tyrimų duomenis“, in *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai ir jų atkūrimas europinės patirties kontekste*, Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga, 2006 m. spalio 11–12 d., Vilnius, sud. Vydas Dolinskas ir Daiva Steponavičienė (Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2009), 74–84.

7. XV a. II p. dekoratyvinė sienų apdailos plyta su Nukryžiuotuoju, Švč. Mergele Marija ir šv. Jonu Evangelistu, LDKVR radinių rinkinys, Vytauto Abraškaus nuotrauka Eglė Montvilaitė, Egidijus Ožalas ir Atas Žvirblis, Vilniaus Žemutinės pilies teritorija. Valdovų rūmų vidinio kiemo archeologiniai tyrimai 2006–2008 m., Vilnius. Radinio inv. nr. 31, in LDKVR

Decorative wall brick with the Crucifix, the Blessed Virgin Mary, and St. John the Evangelist. 2nd half of the 15th c. Collection of finds of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania, photo by Vytautas Abraškauskas

ir yra itin puošnios. XV a. Vilniaus Žemutinės pilies buvusiuose pastatuose grindys buvo grįstos lygaus paviršiaus kvadratinėmis ruda, žalia ir geltona glazūra dengtomis plytelėmis, trikampėmis neglazūruotomis ir žalios bei geltonos spalvos glazūra dengtomis plytelėmis, taip pat žalios spalvos glazūra dengtomis rombo ir lygiagretainio formos plytelėmis. Ypatinga meistryste ir puošnumu išsiskyrė reljefinės plytelės, kurios buvo kvadratinės, stačiakampės arba rombo formos, o jų paviršius puoštas augaliniais ir geometriniiais ornamentais, mistinėmis būtybėmis, Biblijos pasakojimus iliustruojančiomis scenomis, herbais – siužetais, panašiais į tuos, kurie vaizduoti ir gotikiniuose kokliuose [6 il.]. XVI a. pradžioje gotikinių pastatų patalpos taip pat turėjo kvadratinę plytelę, kurių plokštuma padalinta reljefinių kryžiumi, bei glazūruotą žalia, ruda ir polichromine glazūra, taip pat žalios spalvos glazūra dengtų plytelę, kurių plokštuma padalinta penkiais iškiliais pusrutuliais, grindis³⁸. Gotikinių plytelių šonai buvo statūs arba nusklembti, grindys grįstos jas klojant ant kalkių skiedinio arba ant smėlio³⁹.

Itin reti radiniai – gotikiniai reljefiniai sienų apdailos gaminiai. XV a. antra puse datuojama sveika apdailos plyta, tyrinėjant Valdovų rūmų vidinį kiemą, archeologų buvo aptikta šiaurinio rūmų korpuso sienos pamatų duobėje, į kurią rūmų perstatymo metu pateko kaip nebereikalingas interjero elementas. 17 × 23 cm dydžio žaliai glazūruotos dekoratyvinės plytos plokštumoje įspausta Nukryžiuotųjų scena [7 il.]. Valdovų rūmų teritorijoje

38 Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai Vilniaus Žemutinėje pilyje, 181–182.

39 Striškienė, „XV–XVII a. grindų dangos archeologinių tyrimų duomenys“, 240–266.

8.1. XV a. reljefinė grindų plytelė su siužetu „Didžuvė, ryjanti pranašą Joną“ iš Vilniaus valdovų rūmų, LDKVR radinių rinkinys, Vytauto Abrausko nuotrauka
Egidijus Ožalas, Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorija. Pietinio korpuso prieigų 2003 m. archeologinių tyrimų ataskaita, Vilnius, 2004. Radinio inv. nr. 234, in LDKVR

Themed relief floor tile *The Great Fish Swallowing the Prophet Jonah*. 15th c. Collection of finds of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania, photo by Vytautas Abramauskas

8.2. XV a. koklis su siužetu „Didžuvė, ryjanti pranašą Joną“, aptiktas Vilniaus mieste, dab. Klaipėdos g. 7a, Lietuvos nacionalinio muziejaus (toliau – LNM) archeologijos rinkinys, Aušros Zalepūgienės nuotrauka, 2011
Vida Kliaugaitė, Vilniaus senojo miesto vietos (2951), sklypo Klaipėdos g. 7A, 2011 m. detaliųjų archeologinių tyrimų ataskaita, Vilnius, 2015. Radinio inv. nr. 17467–17468, in LIIB, f. 1, b. 7219

Themed tile *The Great Fish Swallowing the Prophet Jonah* found in Vilnius, now Klaipėdos St. 7a. 15th c. Archaeology collection of the National Museum of Lithuania. Photo by Aušra Zalepūgienė, 2011

archeologai aptikto ir daugiau reljefinių sienų apdailos dirbinių fragmentų⁴⁰, panašus radinys rastas tyrinėjant Trakų salos pilį⁴¹.

Nežinoma, kas ir kur gamino valdovų aplinkoje naudotas reljefines grindų plyteles ar dekoratyvines sienų apdailos plytas. Neatmestina, kad dirbiniai galėjo būti atvežtiniai. Kita vertus, jų gamyba galėjo būti organizuota panašiai kaip Prūsijoje: spėjama, kad specialiomis matricomis, kurios buvo skirtos turtingu reljefiniu ornamentu puošti plytelėms gaminti, naudotasi konkrečiame gamintojų ar užsakovų rate⁴². Akivaizdu, kad šioms

⁴⁰ Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai Vilniaus Žemutinėje pilyje, 80, 180, 184.

⁴¹ Eglė Zaveckienė, „Dekoratyvinė plyta su Nukryžiavimo scena“, *Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai*, žiūrėta 2019 m. gruodžio 23 d., <https://www.valdovurumai.lt/lankytojams/savaite-eksponatas/dekoratyvine-plyta-su-nukryziavimo-scena>.

⁴² Arszyski, „Technika i organizacja budownictwa ceglanoego“, 55.

gaminiais reikėjo didelio meistriškumo, panašaus, kurį turėjo būti įvaldę ir koklių gamintojai. Įdomu tai, kad archeologiniai tyrimai Vilniuje, dab. Klai-
pėdos g. 7a, atskleidė, kad čia dirbę amatininkai XV a. gamino išskirtines
reljefines keramines apdailos plyteles (dalį jų tyrėjai priskiria krosnių apdai-
lai), puoštas gotikos epochai būdingais motyvais, *Kościusza* herbu (strėlė,
kurią ties viduriu kerta kryžma, strėlės galas dvišakis), taip pat gotikinius
žaliai glazūruotus ir neglazūruotus plokštinius koklius, kurių motyvai ana-
logiškai Vilniaus valdovų rūmų teritorijos archeologinių tyrimų metu aptik-
toms reljefinėms grindų plytelėms, pavyzdžiui, „Didžuvė, ryjanti pranašą
Joną“⁴³ [8 il.]. Taigi reprezentacinėje valdovų aplinkoje naudotais motyvais
puoštus gaminius miesto amatininkai galėjo pasiūlyti ir platesniam turtingų
užsakovų ratui.

Valdovų privilegijose esti užuominų apie statybinių medžiagų įmo-
nes (pavyzdžiui, Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazi-
miero (1427–1492) 1447 m. gegužės 5 d. privilegijoje rašoma apie akmenų
pristatymą, plytų ir kalkių degimą)⁴⁴, tačiau rašytinių žinių apie statybinių
medžiagų (plytų, čerpių, grindų plytelių) gamybos reglamentavimą ar jų
gamintojus Viduramžiais Lietuvoje beveik nėra⁴⁵, mažą jų ir kitose šalyse⁴⁶.
Kadangi Viduramžiais naudotų plytų dydžiai varijavo, tyrėjai daug dėmesio
skiria plytų matmenims ir plytų rišimo būdams, mėgindami juos susieti su
pastatų chronologija bei statybos etapais⁴⁷. Vilniaus Šv. Mikalojaus bažny-
čios, vieno seniausių Vilniaus pastatų *in situ* (bažnyčia greičiausiai pasta-
tyta ne anksčiau kaip XIV a. 7 deš.), ženklintų plytų geocheminis tyrimas
atskleidė, kad įvairūs plytų matmenys visgi nurodo ne skirtingą jų chro-
nologiją, bet tai, kad plytoms gaminti toje pačioje plytinėje buvo naudo-
jamos skirtingų dydžių formos. Šv. Mikalojaus bažnyčiai ženklintas plytas
gaminusi Vilniaus plytinė savo produkciją galėjusi tiekti ir kitiems tuo metu

43 Vida Kliaugaitė, Elena Pranckėnaitė ir Aušra Zalepūgienė, „Tyrinėjimai Vilniuje, Klaipėdos
gatvėje 7A“, in *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011 metais* (Vilnius: Lietuvos archeo-
logijos draugija, 2012), 557–567; Vida Kliaugaitė, Vilniaus senojo miesto vietos (2951),
sklypo Klaipėdos g. 7A 2011 m. detaliųjų archeologinių tyrimų ataskaita, Vilnius, 2015,
Lietuvos istorijos instituto biblioteka (toliau – LIIB), f. 1, b. 7219.

44 Janonienė, „Mūro statyba“, 421.

45 Levandauskas, *Lietuvos mūro istorija*, 132.

46 Arszyński, „Technika i organizacja budownictwa ceglanego“, 55–56.

47 Levandauskas, *Lietuvos mūro istorija*, 164–169; Janonienė, „Mūro statyba“, 424; Maria Żemi-
gala, *Cegła w budownictwie wielkopolskim w średniowieczu* (Łódź: Wydawnictwo Instytu-
tu Archeologii i Etnologii PAN, 2008).

statytiems objektams – Katedrai (galbūt jos remontui) ir Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į dangų (Vilniaus Pranciškonų) bažnyčiai, o pačią plytų ženklavimo tradiciją tyrinėtojai sieja su Vokietijos Liuneburgo (čia ženklinama nuo 1361 m.) ir Altmarko (ženklinama nuo 1420 m.) regionais⁴⁸.

Tam pačiam pastatui naudoti skirtingų dydžių plytas, bent jau XIII–XIV a., buvo įprasta ir kaimyniniuose kraštuose. Pavyzdžiui, Prūsijoje gaminamų plytų dydžius greičiausiai nustatydavo plytinės valdytojas, jie taip pat priklausė nuo formų, kurias turėjo samdomi plytų gamintojai⁴⁹. Rašytiniai šaltiniai fiksuoja plytų dydžių reglamentavimo atvejus Vokiečių ordino valstybėje 1423 m., Didžiojoje Lenkijoje – 1595 m., tačiau tai nebuvo visuotinė praktika⁵⁰. Literatūroje esama nuorodų (tiesa, jų patikimumu abejojama)⁵¹, kad statybos normos, taip pat ir plytų dydžiai, buvo pradėtos reglamentuoti 1549 m. Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto (1544/1548–1572) įsakymu. Kita vertus, Lietuvoje XVII a. ir net vėliau plytų gaminimo formos, plytinės gamintos pagal užsakymą, skyrėsi dydžiu⁵².

Patys plytų gamintojai nebuvo susibūrę į cechus, greičiausia todėl, kad priklausė vadinamiesiems „keliaujantiems amatams“, susijusiems su sezoniniu darbu ir konkrečių užsakymų vykdymu. Plytų gamintojai buvo laisvi ne tik nuo cechams taikomų reikalavimų, bet ir nuo išpareigojimų plytinių savininkams pasibaigus sezoninio darbo susitarimui⁵³. Reikšminga, kad LDK plytomis laisvai rinkoje neprekiauta, t. y. statybinės medžiagos gamintos pagal užsakymą⁵⁴. Palyginimui galima nurodyti, kad, pavyzdžiui, Didžiojoje Lenkijoje laisva plytų ir statybos paslaugų prekyba rinkoje galėjo formuotis dar nuo XIV a. pabaigos, o pagreitį įgavo XVI a. – tai skatino ir plytų standartizaciją⁵⁵.

Plytinės steigti reikėjo investicijų, o jų savininkai su miestu „atsiskaitydavo“ gaminama produkcija. 1536 m. rugsėjo 9 d. Žygimanto Senojo (1467–1548) dokumente, reguliuojančiame miestiečių ir magistrato

48 Saulius Sarcevičius ir Ričardas Taraškevičius, „Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčios plytos – nuo jų ženklinių iki geocheminių sąsajų“, *Archaeologia Lituana* 16 (2015): 49–66.

49 Arsyński, „Technika i organizacja budownictwa ceglanego“, 24, 40.

50 Žemigala, *Cegła w budownictwie wielkopolskim w średniowieczu*, 175–176.

51 Levandauskas, *Lietuvos mūro istorija*, 169.

52 Ibid., 117.

53 Ibid., 23–24.

54 Janonienė, „Mūro statyba“, 419–420.

55 Žemigala, *Cegła w budownictwie wielkopolskim w średniowieczu*, 165–178.

santykius, skelbiama: „tie ponai, kurie turi plytines, pradedant nuo šio laiko per 5 metus kiekvienas iš savo plytinės turi duoti vieną kartą per metus miesto statybai 1000 plytų, o kai 5 metai išeis, toliau nebeturi to duoti.“⁵⁶ XVI a. pirmoje pusėje vietiniai statybinių medžiagų tiekėjai turėjo aprūpinti plataus masto statybų, vykusių Vilniaus Žemutinėje pilyje, poreikius⁵⁷. 1537 m. pilininku tapusiam Šimkai Mackevičiui dar iki paskyrimo buvo pavesta ruošti „plytines, plytas, kalkes ir kitas tam reikalingas medžiagas“, o „kad galėtų gaminti plytas Vilniaus piliai“, jis 10 metų buvo išsinuomojęs Šv. Dvasios vienuolynui priklausančią plytinę už Vilnios, o už nuomą kasmet vienuoliams duodavo po tris tūkstančius plytų ir po du plaustus medienos⁵⁸. 1547 m. balandį pilininkas Kalėda Fiodorovičius minimas kaip karališkosios plytinės, buvusios už Neries, greičiausiai Šnipiškės, valdytojas. 1548 m. sausį–vasarį iš šios plytinės krauta 140 000 plytų⁵⁹.

Augantį statybinių medžiagų poreikį ir jų gamybos mastą gerai iliustruoja ne tik minėtoms Žemutinės pilies statyboms pirktos produkcijos apimtys⁶⁰: tai atskleidžia tiek didžiuosiuose miestuose (Vilniuje⁶¹, Kaune⁶²,

56 Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, t. I (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955), 148.

57 Rūta Vitkauskienė, „XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai istoriniuose šaltiniuose“, in *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje*, sud. Raimonda Ragauskienė (Vilnius: Lietuvos pilys, 2006), 72–73.

58 Raimonda Ragauskienė, „XVI amžiaus pilininkai: kolektyvinis portretas“, *Lietuvos pilys* 2009, nr. 5 (Vilnius: Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direkcija, 2010), 141.

59 Ibid.

60 Vitkauskienė, „XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai istoriniuose šaltiniuose“, 80.

61 Pavyzdžiui, Vilniuje, Rinktinės g. 6, aptikta XVII–XVIII a. pradžia datuota plytų, čerpių ir grindų plytelių degimo krosnis (Tauras Poška, „Krosnis Rinktinės g. 6, Vilniuje“, in *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais* (Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2009), 466–467); ties Rinktinės ir A. Juozapavičiaus g. sankryža aptiktos dvi XVI a. antra pusė ir XVII–XVIII a. datuotos krosnys (Gediminas Gendrenas ir Egidijus Ožalas, „Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, statomo Karaliaus Mindaugo tilto prieigose“, in *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais* (Vilnius: Kultūros paveldo departamentas, Lietuvos istorijos institutas, 2003), 184–185); Gedimino prospekte tarp Jogailos ir A. Jakšto gatvių surasta XVI–XVII a. datuota krosnis (Valdemaras Šimėnas ir Dainius Strazdas, „Žvalgomieji tyrinėjimai Gedimino pr. tarp Jogailos ir A. Jakšto g.“, in *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais* (Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2006), 255–261); Gedimino prospekte 22 aptikta XVI a. I p. – XVI a. II p. datuota statybinės keramikos krosnis (Rytis Jonaitis ir Saulius Sarcevičius, „Žvalgymai Vilniuje, Gedimino pr. 22“, in *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais* (Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2007), 428–429); Gedimino prospekte 23 aptiktos dvi XVI a. I pusė datuotinos

Trakuose⁶³), tiek provincijoje⁶⁴ archeologų gana dažnai aptinkamos XVI a. ir vėlesnės krosnys, kuriose buvo išdegamos plytos, čerpės, grindų plytelės, taip pat degtos kalkės⁶⁵. Kaip ir anksčiau, statybinių medžiagų dirbtuvės galėjo būti įrengiamos netoli statybos darbų vietos ir veikti tol, kol buvo reikalingos konkrečiam užsakymui vykdyti (pavyzdžiu gali būti XVII a. pab. – XVIII a. pr. naudota statybinės keramikos gamybos krosnis, rasta Vilniuje, dab. Kalvarijų g. 2, ir siejama su Šv. Rapolo bažnyčios bei vienuolyno statyba⁶⁶). Visgi specialios plytinės įsteigimas dar nereiškė, kad ji buvo pajėgi aprūpinti visais statyboms reikalingais gaminiais – jų buvo užsakoma papildomai, be to, naujiems pastatams tarnavo ir antrinio panaudojimo plytos. Kai kurios plytinės, stengiantis sumažinti kaštus, pasibaigus konkrečioms statyboms galėjo veikti toliau⁶⁷.

krosnys (Linas Kvizikevičius, „Krosnys Gedimino prospekte 23“, in *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2017 metais* (Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2018), 515–516); Tuskulėnų dvaro teritorijoje aptiktos kelios XVI–XVII a. ir XVIII–XIX a. datuotinos krosnys (Vytautas Urbanavičius, „Krosnys Tuskulėnų dvaro teritorijoje“, in *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais* (Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2007), 442–443; Vytautas Urbanavičius ir Irutė Kaminskaitė, „Krosnis Tuskulėnų dvaro teritorijoje“, in *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007 metais* (Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2008), 472–475); Krivulės g. 9 aptikta XVII a. pab. – XVIII a. datuojama statybinės keramikos degimo krosnis (Elena Prancėnaitė, „Krosnis Krivulės gatvėje 9“, in *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2018 metais* (Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2019), 517–518), XVI–XVII a. datuojama statybinės keramikos gamybos vieta surasta Krivių gatvėje 13A (Tautvydas Bajarūnas ir Linas Girlevičius, „Gamybos vieta Vilniuje, Krivių gatvėje 13A“, in *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2019 metais* (Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2020), 383–384).

62 Bertašius, *Dingęs miestas*, 167–169.

63 Pavyzdžiui, krosnis Trakuose, Karaimų g. 63, naudota iki XVI a. pab. – XVII a. pr.; XV/XVI–XVII a. pradžia datuota plytinė aptikta Karaimų g. 67 (Vismantas Muralis, „Plytinė Trakuose, Karaimų g. 67“, in *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2012 metais* (Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2013), 571–572); XV a. pab. – XVIII a. su statybinės keramikos gamyba susijusi vieta rasta Galvės g. 10 (Birutė Lisauskaitė, „Plytų gamybos vieta Trakuose, Galvės gatvėje 10“, in *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2013 metais* (Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2014), 429–431).

64 Laura Deveikytė, „Kuro senoji krosnis“, in *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais* (Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2006), 177–178.

65 Levandauskas, *Lietuvos mūro istorija*, 131; Arsyński, „Technika i organizacja budownictwa ceglanego“, 62–65.

66 Saulius Sarcevičius ir Linas Kvizikevičius, „Žvalgomieji tyrinėjimai Kalvarijų g. 2 Vilniuje“, in *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais* (Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2007), 436–438.

67 Arsyński, „Technika i organizacja budownictwa ceglanego“, 17–20.

Puodininkystė ir koklininkystė pasižymėjo savita raida. Vietinių meistrų plėtotą buityje naudotų indų gamyba, kuriai būdinga ilgaamžės tradicijos, Viduramžiais transformavosi: pereita nuo namudinės gamybos (ar veiklos, iš kurios gaunama papildomų pajamų) prie gamybos miesto rinkai. Šis procesas, tyrėjų apibūdinamas kaip „puodininkystės profesionalizacija“, yra susijęs su keraminių indų gamybos technologijų kaita, indų asortimento plėtra, specializacija ir gaminių standartizacija. Be to, puodininkystė yra viena vėliausių nuo žemės ūkio atsiskyrusių veiklų, todėl „puodžiaus profesionalo“ atsiradimas yra laikomas išvystytos Viduramžių miesto infrastruktūros indikatoriumi⁶⁸.

Miestų, kuriuose ir radosi profesionali Viduramžių buitinės keramikos gamyba, raida XIV a. labai priklausė nuo valdovo valios. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino 1322–1323 m. laiškai, kviečiantys Vakarų Europos miestų amatininkus atvykti į Vilnių, liudija, kad amatų svarba buvo puikiai suvokta. XIV a. antroje pusėje Vilniuje kūrėsi laisvieji provincijos gyventojai, taip pat ir amatininkai, kurie kartu su pirkliais sudarė reikšmingą „lietuviškojo miesto“ bendruomenės dalį. Kitas svarbus amatų plėtros etapas – tai Magdeburgo miesto teisių suteikimas Vilniui 1387 m., o vėliau ir kitiems LDK miestams. Šiam procesui didelį poveikį padarė vokiečių bendruomenės⁶⁹.

Savivaldos teisės sudarė dar palankesnes sąlygas iš svetur atvykusiems amatininkams įsitvirtinti ir, Vakarų Europos pavyzdžiu, cechams kurtis. Amatininkų jungimosi į cechus procesas bei cechų veiklos principai, nors ir atsiliekant nuo kaimynų (Lenkijoje, Prūsijoje ir Livonijoje cechai steigėsi XIII a., ypač išplito XIV–XV a.), LDK nusistovėjo XV–XVI a. ir be esminių pokyčių tęsėsi net iki XVIII a. pabaigos⁷⁰. Aleksandro Jogailaičio (1492–1506) privilegija 1495 m. rugpjūčio 23 d. Vilniuje buvo įsteigtas pirmasis auksakalių cechas, o puodžių cechui oficialiai įsisteigti, atrodo, prireikė nemažai laiko – yra žinoma tik apie 1634 m. Vladislavo IV Vazos (1595–1648) patvirtintą Vilniaus puodžių cecho statutą, kurio tekstas neišliko. Žinomas tik Vilniaus puodžių cecho statuto, kurį 1664 m. birželio 2 d. patvirtino Lenkijos karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis

68 Gediminas Vaitkevičius, „Puodininkystės profesionalizacija XIV–XVII a. Vilniuje“, in *Miestų praeitis* 1 (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2004), 178.

69 Baronas, Dubonis ir Petrauskas, *Lietuvos istorija XIII a. – 1385 m.*, 263–265, 437, 440.

70 Gintautas Sliesoriūnas, *Lietuvos istorija*, t. 6, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)* (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015), 238.

Jonas Kazimieras (1609–1672), tekstas⁷¹ (plg.: Kauno puodžių cecho statutas patvirtintas 1667 m. kovo 5 d.⁷², Klaipėdos puodžių cechas susikūrė 1616 m.⁷³). Visgi puodžių amato apsauga ir rinkos reguliavimu pradėta rūpintis kur kas anksčiau – 1536 m. rugsėjo 9 d. Žygimanto Senojo potvarkiu, kartu su kitais amatais, Vilniuje buvo reglamentuota prekybos tvarka puodžių gaminiais – jiems leista nuolat, ne tik turgaus dienomis, pardavinėti gaminius. Taigi vietiniai amatininkai užvaldė kasdienę prekybą, o atvykėliams liko kasmetinės mugės, kurių Vilniuje būta dviejų⁷⁴. Varžymąsi dėl rinkos iliustruoja ir Lietuvos Metrikoje (1529 10 30) užfiksuota Trakų miestiečių byla su vilniečiais dėl laisvos prekybos Vilniaus mieste:

skundė mums Trakų miesto vaitas Jokūbas su visais miestiečiais ir Trakų karamais Vilniaus miesto vaitą ir burmistrus, ir tarėjus, ir Vilniaus miestiečius, kad jie draudžia jiems atvažiuvus į mūsų Vilniaus miestą, prekiauti su svečiais, o prieš tai jie ne tik su jais laisvai prekiaudavę, bet ir krautuvėlėse įsitaisydavę <...>, nes jie turį ir mūsų privilegiją, be to, patirią ir kitokių skriaudų. Todėl jūsų malonybės turite pasišaukti ir Vilniaus vaitą, ir burmistrus, ir tarėjus ir išspręsti jų bylą, atstatyti teisingumą pagal tas privilegijas ir raštus, kuriuos jie turi.⁷⁵

Žinomas 1597 m. spalio 8 d. valdovo Žygimanto Vazos (1566–1632) laiškas Vilniaus vaivadaui Kristupui Radvilai, kuriame minimas miestiečių nepasitenkinimas įvestais muitais puodžių produkcijai. Taigi dėl Vilniaus rinkos intensyviai kovota jau nuo XVI a. pradžios⁷⁶.

1664 m. Vilniaus puodžių cecho statutą, kurio nuostatas galima vertinti kaip anksčiau nusistovėjusios praktikos rašytinį įtvirtinimą, sudarė 29 paragrafai, reguliavę cecho valdymą, meistrų viešo elgesio taisykles,

71 Łowmiański, *Akty cechów Wileńskich 1495–1759*, 297–300.

72 Dainius Balčiūnas, „Keramikos degimo krosnys Kaune XV–XVI a.“, *Lietuvos archeologija* 18 (1999): 206.

73 *Klaipėdos pilies ir senamiesčio buitinė keramika*, 8.

74 Łowmiański, *Akty cechów Wileńskich 1495–1759*, 15–16; *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, 146–148; Raimonda Ragauskienė, *Vilniaus „aukso amžius“. Miesto gyventojai ir svečiai XVI a. 6–7 deš. (Vilniaus vietininko teismo knygų duomenimis)* (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021), 55.

75 *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas*, Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija, sud. Algirdas Baliulis ir Elmantas Meilus (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001), 545.

76 Vaitkevičius, „Puodininkystės profesionalizacija XIV–XVII a. Vilniuje“, 181.

vidaus finansų, įstojimo ir paveldėjimo tvarką, darbo sferų pasidalijimą tarp meistrų, vietinės rinkos apsaugą, meistrų ir pameistrių santykius, savitarpio pagalbą, taip pat apibrėžti statuto vykdymo garantai. Statuto 8 paragrafe aptartos atvykusios į Vilnių „romos, graikų ir saksų tikėjimo“ meistrų priėmimo sąlygos, o 21 ir 22 paragrafuose – atvykstančių lenkų, rusų ir vokiečių mokinių priėmimas⁷⁷. Manoma, kad tai galėtų paaiškinti profesionalių Viduramžių amatininkų gaminamos produkcijos regioninį vienodumą. Minėtina, kad cecho statutas buvo privalomas tik į magistrato jurisdikciją patenkantiems amatininkams.

Koklininkystė glaudžiai susijusi su buitinės keramikos gamyba⁷⁸. Koklinių krosnių, kurios pradėtos statyti Alpių regione dar XII–XIII a., o Vidurio Europoje – nuo XIV a., plitimas siejamas su vokiečių kolonizacija. Koklių fragmentų, kurie greičiausiai buvo pagaminti atvykėlių, o kai kurie galbūt atvežti, Lietuvoje anksčiausiai rasta XIV a. pab. – XV a. pr. archeologiniuose sluoksniuose⁷⁹. Po krikšto iš įvairių Lenkijos regionų bei sociokultūrinių kontekstų Lietuvą pasiekdavo ne tik mados, bet ir pagaminti kokliai⁸⁰. Iš tų pačių matricų atspausti kokliai liudija, kad Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero valdymo laikais reprezentaciniuose rezidenciniuose valdovų rūmų pastatuose įrengtų krosnių koklius greičiausiai gamino tos pačios koklininkų dirbtuvės kaip ir Lenkijos didikams ar bažnytinės hierarchijos atstovams⁸¹. XV a. datuotinus Vilniaus miesto koklius pagal jų gamybos technologiją tyrinėtojai priskiria net trimis gamintojų grupėms: dvi iš jų galėjo sudaryti atvykėliai, trečiąją – vietos amatininkai⁸².

77 Łowmiański, *Akty cechów Wileńskich 1495–1759*, 297–300.

78 Verta paminėti, kad gana ilgą puodžių cecho Vilniuje išlikimą XIX a. laidavo jų gaminami kokliai ir statomos krosnys, t. y. sąsajos su statybiniais amatais (daugiau žr. Virgilijus Pugačiauskas, „Vilniaus statybininkų amatų cechai XIX a. I pusėje: organizacinė struktūra, gamybos pobūdis, kolektyvinė biografija“, *Lituanistica* 53, nr. 3(71) (2007): 30).

79 Kuncevičius, *Lietuvos viduramžių archeologija*, 146.

80 Katalynas, *Vilniaus kokliai XV–XVII amžiuje*, 13; Gintautas Rackevičius, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai Vilniuje. XVI a. koklinių krosnių rekonstrukcija. XVI a. koklių katalogas* (Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2012), 15.

81 Egidijus Ožalas ir Eglė Zaveckienė, „XV a. gotikiniai plokštiniai kokliai ir jų radimvietės Vilniaus Žemutinėje pilyje“, in *Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae*, Vol. II (MMXI), sud. Gintautas Striška (Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2012), 337–314.

82 Katalynas, *Vilniaus kokliai XV–XVII amžiuje*, 15.

9.1

9.2

9. XIV–XV a. puodyniniai kokliai iš Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos, LDKVR radinių rinkinys, Vytauto Abrauskos nuotrauka

9.1. Povilas Blaževičius, Gediminas Gendrenas ir Daiva Steponavičienė, Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorija. II ofcinos (dvariškių rūmų) 2003–2005 m. archeologinių tyrimų ataskaita, Vilnius, 2006. Radinio inv. nr. 1002, in LDKVR

9.2. Egidijus Ožalas, Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorija. Pietinio, korpuso prieigų 2003 m. archeologinių tyrimų ataskaita, Vilnius, 2004. Radinio inv. nr. 522, in LDKVR

Deep vessel tiles from the territory of the Vilnius Lower Castle. 14th–15th c. Collection of finds of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania, photo by Vytautas Abramauskas

Koklinės krosnys tapo bene išraiškingiausiu XIV–XV a. interjero elementu. Iš pradžių jų būta kūgio formos, vėliau – vieno ar kelių tarpinių, su kupolais ar be jų⁸³. Ankstyviausioms krosnims statyti naudoti indo pavidalo – puodyniniai – kokliai⁸⁴ [9 il.]. Tokio koklio aukštis didesnis arba lygus jo angos dydžiui. Ankstyviausių puodyninių koklių liekanų rasta Vilniaus, Trakų pusiasalio ir Kauno pilių XIV a. pab. – XV a. pr. archeologiniuose sluoksniuose. Vėliau imti gaminti dubeniniai kokliai (koklio aukštis mažesnis už angos plotį), kurie datuojami XV a. pab. – XVI a. viduriu. XV a.

83 Rackevičius, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai Vilniuje*, 14–15.

84 Katalynas, *Vilniaus kokliai XV–XVII amžiuje*, 37–38.

10.1

10.2

10.3

10.4

10.5

10. XV a. gotikiniai plokštiniai kokliai su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbu, herbais *Wąż* (Žaltys) ir *Nalęcz* (Raištis), religinės tematikos motyvu ir piestu stovinčių liūtų figūromis, LDKVR radinių rinkinys, Vytauto Abrauskos nuotraukos 10.1–10.4. Egidijus Ožalas ir Eglė Montvilaitė, Vilniaus Žemutinės pilies teritorija. Valdovų rūmų vidinio kiemo archeologiniai tyrimai 2006–2008 m., Vilnius. Radinių inv. nr. 75, 15, 51, 86, in LDKVR 10.5. Virginijus Raškauskas ir Gintautas Stankevičius, Vilniaus Žemutinės pilies teritorija (Gedimino a. 3). 1987 m. archeologinių tyrimų ataskaita, Vilnius, 1988. Radinio inv. nr. 301, in LDKVR

Gothic stove tiles with the coat of arms of the Grand Duchy of Lithuania, *Wąż* (Snake) and *Nalęcz* (Tied Shawl) coats of arms, a religious motif, and figures of rearing lions. 15th c. Collection of finds of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania, photos by Vytautas Abrauskas

puodyniniai kokliai dažniausiai buvo su keturkampėmis, rečiau apskritomis (tokie laikomi ankstyviausiais) ar trikampėmis angomis – pastarieji vainikuodavo viršutinį krosnies tarpsnį. Dalis koklių iš vidaus buvo glazūruota vienspalve geltona, gelsvai ruda ar žalia glazūra, o jų angos kartais buvo uždengiamos ažūrine plokštele. Dauguma XV a. pab. – XVI a. pr. dubeninių koklių buvo su kvadratinėmis angomis, kai kurie jų iš vidaus dengti šviesiai ruda, gelsva ar žalia glazūra. Pavienių koklių dugnai iš vidinės pusės buvo puošti koncentriniais ratais ar bangelėmis. Nuo XVI a. vidurio krosnys iš dubeninių koklių statytos ūkinėse patalpose.

Nuo XV a. pradžios valdovų, diduomenės ir turtingų miestiečių namuose jau stovėjo krosnys iš plokštinių koklių⁸⁵, o nuo XVI a. datuojamuose kultūriniuose sluoksniuose jų randama ne tik pilyse ar didžiuosiuose miestuose, bet ir dvarų sodybose, vienuolynuose⁸⁶. Pirmiausia krosnių iš plokštinių koklių pasirodė Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmuose – anuomet čia stovėjusios puošnios krosnys su LDK herbu Vyčiu, taip pat kitais heraldiniais motyvais puoštų herbinių koklių liudijo valstybinę dinastinę tradiciją [10 il.]. Plokštiniai kokliai netrukus paplito ir kitų turtingų asmenų būstuose. Pavyzdžiui, archeologinių tyrimų duomenimis, Trakuose, dab. Karaimų g. 27, XV a. gyventa turtingo asmens, kurio namuose stovėjusiai krosniai (ar krosnims) plokštinius koklius gaminęs meistras dirbo ir Vilniaus Žemutinėje pilyje, Vilniaus vyskupo valdoje ir Trakų pusiasalio pilyje – nustatyta, kad kai kurių tipų kokliams gaminti buvo naudojama ta pati matrica⁸⁷.

Koklių plokštės buvo spaudžiamos specialiose formose. Ornamentuota koklio plokštė ir atskirai padarytas kaklelis prieš išdegimą buvo sujungiami beveik stačiu kampu. Plokštinių koklių krosnis sudarė kelios dalys – ji turėjo išmūrytą pamatą (cokolį), apatinį kubo ar stačiakampio formos pakuros tarpsnį ir antrąjį tarpsnį, kuris dažniausiai būdavo daugiakampis. Pirmasis tarpsnis buvo konstruojamas iš keturkampių plokštinių koklių. Tarp krosnies pirmojo ir antrojo tarpsnio, arba norint susiaurinti krosnies apimtį, buvo naudojami karniziniai kiek išlenkti stačiakampės formos kokliai. Viršutinė cilindro arba daugiakampės prizmės formos krosnies dalis buvo sudaryta iš pusiau cilindrinų koklių arba stačiakampių plokštinių koklių. Pusiau cilindriniai kokliai gaminti žiastą cilindro formos ruošinį perpjovus

85 Ibid., 38–48.

86 Kuncevičius, *Lietuvos viduramžių archeologija*, 146–153.

87 Katalynas, *Vilniaus kokliai XV–XVII amžiuje*, 17.

išilgai pusiau, o jų priekinę pusę uždengiant kiaurarašte plokšte, kurios vėliau (XVI a. I p.) atsisakyta. Krosnies viršų užbaigdavo puošnios karūnėlės. XV a. plokštiniams kokliams būdinga ilgi kakleliai, o jų plokštumą rėmina išraiškingas rėmelis. Tokie kokliai gali būti neglazūruoti arba dengti vienspalve ruda, bronzinės spalvos (iki šviesiai geltonos), žalia ar tamsiai žalia glazūra. Gotikos epochos kokliai puošti heraldiniais, alegoriniais, religinės tematikos motyvais: tyrinėdami Lietuvos didikų kunigaikščių rūmus, archeologai surinko per 1000 vienetų koklių su herbais ir alegorinėmis scenomis kolekciją⁸⁸. XV a. krosnims statyti čia buvo naudoti net šešių tipų plokštiniai kokliai (kvadratiniai, stačiakampiai, kampiniai, pusiau cilindriniai, karniziniai, karūnėlės ir puodyninių koklių kiauraraštės plokštės), kuriose pavaizduoti motyvai gali būti išskirti net į 58 skirtingus siužetus⁸⁹. Krosnys iš gotikinių koklių stovėjo iki pat XVI a. 1–2 deš. ribos⁹⁰. Atkurta gotikinė koklinė krosnis šiandien puošia Valdovų rūmų muziejaus interjerą.

Koklių mados pakito XVI a. pirmoje pusėje, kai imta gaminti renesansinius polichrominius koklius. XV a. viduryje Johanui Gutenbergui sukonstravus spaudos stakles, pradėta tiražuoti to meto garsių menininkų kūrinius, pasitarnavusius ir koklių siužetų prototipams⁹¹.

Vilniuje dab. Subačiaus g. 11 teritorijos archeologinių tyrimų metu buvo surasta čia XIV a. pab. – XV a. I p. veikusių puodžiaus dirbtuvių ūkinė duobė. Tai – bene ankstyviausias archeologų aptiktas puodžiaus dirbtuvių liudijamas. Čia indo pavidalo koklių, kurie buvo naudojami to meto krosnims statyti, nerasta. XV a. puodžiaus dirbtuvių, gaminusių koklius, neabejotinai būta dab. Klaipėdos g. 7a teritorijoje, kur aptiktos XV–XVI a. sandūra datuotinos krosnies, naudotos degti indus ir daugiausia puodyninius koklius, liekanos. Manoma, kad tokių krosnių būta daugiau, nes šalimais aptikta ypač daug puodyninių koklių gamybos broko, kuris buvo panaudotas ir archeologų aptiktai krosniai sumūryti⁹² [11 il.]. Viena ankstyviausių Vilniuje žinomų koklių gamybos vietų, kur gamybinės krosnies liekanas šiandien galima pamatyti *in situ*, – dab. Šv. Mykolo g. 8 teritorija. Čia XVI a.

88 Lietuvos didikų kunigaikščių rūmai Vilniaus Žemutinėje pilyje, 80–82.

89 Ožalas ir Zaveckienė, „XV a. gotikiniai plokštiniai kokliai“, 328–347.

90 Rackevičius, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai Vilniuje, 15.

91 Ibid., 16–17; Katalynas, Vilniaus kokliai XV–XVII amžiuje, 18.

92 Kliugaitė, Vilniaus senjojo miesto vietos (29S1), sklypo Klaipėdos g. 7A 2011 m. detaliųjų archeologinių tyrimų ataskaita.

11. Keramikos ir kokių degimo krosnis ir jos aplinka *in situ*, XV–XVI a. sandūra, Vilnius, dab. Klaipėdos g. 7a, LNM archeologijos rinkinys, Aušros Zalepūgienės nuotrauka, 2011 Vida Kiaugaitė, Vilniaus senjojo miesto vietos (2951), sklypo Klaipėdos g. 7A, 2011 m. detaliųjų archeologinių tyrimų ataskaita, Vilnius, 2015, in LIIB, f. 1, b. 7219

Pottery and tile kiln and its surroundings *in situ*. Turn of the 15th and 16th c. Vilnius, now Klaipėdos St. 7a. Archaeology collection of the National Museum of Lithuania, photo by Aušra Zalepūgienė, 2011

3–4 deš. veikusiose dirbtuvėse puodžiai jau gamino ir glazūruotus indus, ir koklius⁹³. Puodžių dirbtuvių, datuotų XVI a. II p. – XVII a., aptinkama daug daugiau – ne tik didžiuosiuose miestuose, bet ir provincijoje⁹⁴.

Buitinės keramikos gamybos transformacija nuo namudinės iki profesionalios apima keletą etapų. Be to, kadangi puodininkystės raidą lėmė įvairūs ūkiniai, socialiniai bei kultūriniai kontekstai, greta rinkai gaminusio puodžiaus profesionalo, gebėjusio greitai įvaldyti technologines naujoves, gaminti įvairaus asortimento standartizuotų formų ir puošybos gaminius⁹⁵, provincijos puodžiai indus dar ilgą laiką gamino „senoviškai“⁹⁶. Buityje naudotų indų gamybos tradicijos yra itin konservatyvios, tad skirtingos technologijos lygia greta gyvavo ne vieną šimtmetį⁹⁷.

Viduramžių amatų centro – Vilniaus – puodininkystės raidoje nustatytos keturios vadinamosios technologinės schemos, siejamos su šio amato profesionalizacija ir apimančios XIV–XVII a.⁹⁸ Iki XIV a. vidurio puodžiai čia gamino vadinamąją ankstyvąją istorinę keramiką, kuri tęsė dar gentinę epochą menančias tradicijas. Tokių indų molio masėje gausu aštria-briaunių stambiagrūdžių grūsto akmens priemaišų, puodai formuoti ant puodžiaus rato iš volelių ir apžiesti. Gaminiai buvo išdegami gana žemoje temperatūroje (720–820° C), o jų spalvos netolygumai rodo, kad išdegimo

93 Katalynas, *Vilniaus kokliai XV–XVII amžiuje*, 18–20.

94 Bertašius, *Dingęs miestas*, 162–167; kiti pavyzdžiai: Jurbarko dvaro sodyboje – XVI a. II p. – XVII a. krosnis (Elena Pranckėnaitė, Dainius Strazdas ir Evaldas Vailionis, „Krosnys Jurbarko dvarvietėje“, in *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais* (Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2007), 432–436); Biržuose – Basanavičiaus g. 4 A–B, XVII–XVI-II a. pr. datuota indų ir koklių degimo krosnis (Birutė Lisauskaitė, „Tyrimai J. Basanavičiaus gatvėje 4a–b“, in *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais* (Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2010), 319–322); Trakuose – Karaimų g. 58 XVII a. II p. datuotinos krosnys (Giedrė Piličiauskienė ir Gytis Piličiauskas, „Tyrimai Karaimų g. 58 Trakuose“, in *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais* (Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija), 463–466); Veisiejų dvaro sodyboje – XVII a. (Birutė Lisauskaitė, „Keramikos degimo krosnis Veisiejuose“, in *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2013 metais* (Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2014), 431–434).

95 Literatūroje ši keramika taip pat yra vadinama miesto keramika.

96 Literatūroje ši keramika taip pat yra vadinama tradicine keramika, kaimo keramika.

97 Włodzimierz Holubowicz, *Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi* (Toruń: Nakł. Tow. Naukowego, 1950); Juozas Kudirka, *Lietuvos puodžiai ir puodai* (Vilnius: Mintis, 1973); Dailių amatų asociacija ir Viešojoji įstaiga „Amatų gildija“, *Tradicinės keramikos dirbinių formos, dekoras, gamyba ir išdegimas (remiantis archeologine ir etnografinė medžiaga)* (Vilnius, 2011).

98 Vaitkevičius, „Puodininkystės profesionalizacija XIV–XVII a. Vilniuje“.

procesas nebuvo kontroliuojamas, t. y. specializuotų buitinės keramikos degimo krosnių greičiausiai dar nebūta. Gaminti tik dviejų rūšių indai: puodai (Vilniuje jie sudarė net 98 proc.) ir dubenys. Įvairaus dydžio, saikingai profiliuoti puodai dažniausiai buvo neornamentuoti, nors pasitaiko horizontaliomis linijomis ir bangelėmis, rečiau – įkartėlėmis, duobutėmis ar štapukais puoštų indų. Ornamentas buvo išgaunamas nesudėtingomis priemonėmis (pagaliuku ar specialiomis „šukutėmis“), o jo motyvai derinti pagal puodžiaus išmonę⁹⁹.

Nuo XIV a. antros pusės puodininkystės technologijos kinta – technologinius pokyčius reprezentuoja ankstyvoji gotikinė (XIV a. II p.), gotikinė (XV a.) ir renesansinė juostinė (XVI–XVII a.) keramika¹⁰⁰. Puodžiai patobulino molio žaliavos atranką ir ženkliai sumažino į molio masę dedamų grūsto akmens priemaišų, tobulino gaminių džiovavimo sąlygas ir išdegimo įrangą. Ankstyvosios gotikinės keramikos indai formuoti ant žiedžio – mojo rato lipidant juostomis ir kruopščiai apžiedžiant. Degta aukštesnėje temperatūroje, o patį degimo procesą imta kontroliuoti: krosnyje užtikrinamas geras deguonies priėjimas prie dirbinių sukurdamas oksidacinę degimo aplinką, todėl indai įgaudavo daugmaž vienalytę įvairaus intensyvumo raudoną spalvą. Nuo XIV a. antros pusės imta gaminti ne tik virimo puodų, bet ir dubenų, dangtelių, o nuo XIV a. pab. – ir stalui serviruoti skirtų indų (didelių ir mažų ąsočių, dubenėlių, vėliau – bokalų, lėkščių). Puodai, kurių dauguma buvo neornamentuoti, retsykiais puošti kukliu bangelės ar linijos motyvu kaklelių-petelių srityje¹⁰¹.

Vilniaus puodžiai šiuo būdu keramiką gamino ir XV a., tačiau gotikiniai indai jau buvo išdegami kitaip – persiorientuota į redukcinę išdegimo aplinką, dirbinius imta degti dar aukštesnėje, iki 900–980° C, temperatūroje¹⁰². Didesnėje išdegimo ciklo dalyje gaminiai degti deguoniui laisvai prieinant, o galutiniame etape, indams išdegus, krosnis, pridėjus smalingų malkų, buvo hermetizuojama. Deguoniui nebeprieinant, degimo kameroje susidarydavo redukuojanti aplinka ir išdegti gaminiai tapdavo pilki ar juodi (vadinamoji juodoji keramika). Amatininkams reikėjo ne tik specialių krosnių, bet ir būti įgijus atitinkamų įgūdžių.

99 Ibid., 190–198.

100 Dailių amatų asociacija ir Dainius Strazdas, *Vilniaus gotikos ir renesanso keramika* (Vilnius, 2011).

101 Vaitkevičius, „Puodininkystės profesionalizacija XIV–XVII a. Vilniuje“, 199–204.

102 Ibid., 204–210, 226.

12.1

12.2

12. XV–XVI a. pradžios redukcinio degimo gotikinės keramikos indai iš Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijos, LDKVR radinių rinkinys, Vytauto Abraškaus nuotraukos

12.1. Egidijus Ožalas, Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorija. Pietinio korpuso prieigų 2003 m. archeologinių tyrimų ataskaita, Vilnius, 2004. Radinio inv. nr. 4895, in LDKVR

12.2. Gintautas Striška, Vilniaus Žemutinės pilies teritorija. Rūmų vidinio kiemo 2005 m. tyrimai, Vilnius. Radinio inv. nr. 8349, 8656, 8657, 8661, in LDKVR

Reduction-fired Gothic ceramic vessels from the territory of the Vilnius Lower Castle. 15th–early 16th c. Collection of finds of the Palace of the Grand Dukes of Lithuania, photos by Vytautas Abraškauskas

Pagrindinė redukcinio degimo keramikos ypatybė – anglis keraminės šukės porose, kuri pagerina indų higienines savybes, nes neleidžia įsigerti skysčiams. Ši keramika visų pirma susijusi su stalo indais – ąsočiais ir ąsotėliais, dubenimis, bokalais, lėkštėmis¹⁰³, o jos formos ir dekoras buvo analogiški Vokietijos, Lenkijos miestuose naudotiems stalo indams¹⁰⁴. Gaminiai puošti šampūkiais, rateliu buvo išvedamas pasikartojantis geometrinų figūrų ornamentas. Ypač daug dėmesio skirta indo paviršiui, kurį stengiasi gerai nulyginti, o stalo indai neretai buvo nugludinami ištisai. Tai daryta ne tik estetiniais, bet ir funkciniais tikslais (mažintas skysčių įsigėrimas). Gludinimo linijomis mėgta suformuoti rombus, ištisines vertikalias linijas,

¹⁰³ Ibid., 210.

¹⁰⁴ Jerzy Kruppé, *Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce* (Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1981).

13.1

13.1-2. XVI a. redukcinio degimo indai iš Kauno, dab. Daugirdo g. 1, Kauno miesto muziejaus rinkiniai, Tauro Poškos nuotraukos, 2018
Tauras Poška, T. Daugirdo g. 1, Kauno m. sav., Kauno m., detaliųjų archeologinių tyrimų ir archeologinių žvalgymų 2018 m. ataskaita, Vilnius, 2019. Radinių inv. nr. 1340, 1489, in LIIB, f. 1, b. 8889

13.2

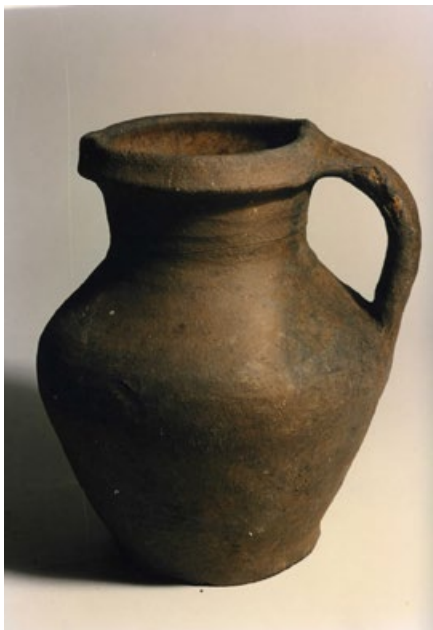
Reduction-fired vessels from Kaunas, now Daugirdo St. 1. 16th c. Kaunas City Museum collections, photos by Tauras Poška, 2018

gludinimą derindavo ir su kitais ornamentais. Dubenys kartais puošti ties anga išspaudžiant bangelę. Vienintele puodų puošmena dažniausiai būdavo stambios apžiedimo metu suformuotos rievės [12, 13 il.].

Nesuklysimė pasakę, kad būtent ši XV a. I pusėje – viduryje vilniečių buityje plitusi gotikinė redukcinio degimo keramika reprezentuoja „tipišką“ Viduramžių profesionaliosios puodininkystės produkciją. Išdegimas redukciniėje aplinkoje jau nuo XIII a. antros pusės laikomas bendraregioniniu reiškiniu, kurio plitimas siejamas su vokiečių kolonizacija ir amatininkų atvykimu (pavyzdžiui, Lenkijoje – su amatininkų migracija iš šiaurinių Vokietijos žemių, pietvakarių Ukrainoje – kolonistais iš Vokietijos)¹⁰⁵. Vokiškosios keramikos

105 Liongin Kociszewski i Jerzy Kruppé, *Badania fizykochemiczne ceramiki Warszawskiej XIV–XVII wieku* (Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973), 48–150; Kruppé, *Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce*, 83–119; V. D. Gupalo, „Transformatsiya drevnerusskikh traditsii modelirovaniya keramiki vo II pol. XIII–XV v.“, in *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z konferencji. Rzeszów, 21–23 IX 1993* (Rzeszów, 1994), 85–188.

14.1

14.2

14.3

14.4

14.5

14. XIV a. pab. – XV a. I p. indai iš puodžiaus dirbtuvės Vilniuje, dab. Subačiaus g. 11, LNM archeologijos rinkinys, Dariaus Rudinsko (14.1–14.4), Justinos Poškienės (14.5) nuotraukos. Saulius Sarcevičius, 1996 m. Vilniuje, Subačiaus gt. 11, vykdytų archeologinių tyrimų (ūkinės duobės preparavimo) ataskaita, Vilnius, 1996, in LIIB, f. 1, b. 2591

Saulius Sarcevičius, 1995–1996 m. Vilniuje, Subačiaus gt. Nr. 11, archeologinių tyrimų metu aptiktos keramikos inventorinės lentelės (byla 1, 2). Radinių inv. nr. 4057, 2182, 2142–2144, 2161, 86, in LNM

Virgilijus Raškauskas, Gyvenamieji namai Vilniuje, Subačiaus g. Nr. 7, 9, 11, 13. Žvalgomųjų archeologinių tyrimų ataskaita, 1985–1986, Vilnius, 1987, in LIIB, f. 1, b. 1441. 1985 m. radiniai LNM archeologijos rinkinyje nr. 1, 13

Vessels from a potter's workshop in Vilnius, now Subačiaus St. 11. Late 14th c.–first half of the 15th c. Archaeology collection of the National Museum of Lithuania, photos by Darius Rudinskas (14.1–14.4), Justina Poškienė (14.5)

įtaka Vilniaus puodžių produkcijoje matoma nuo XIV a. antros pusės, o XV a. ypač sustiprėjo. Vilniuje, dab. Subačiaus g. 11 teritorijoje buvusioje puodžiaus dirbtuvėje, jau nuo XIV a. pabaigos gaminti ir redukciniėje aplinkoje degti puodai, dangteliai, ąsočiai, dubenys. Šie gaminiai, dirbtuvę nusiaubus gaisrui, buvo suversti į duobę [14 il.]¹⁰⁶. Vidinėje gaminių pusėje aptikus pirštų pėdsakus ir jų tyrimui pritaikius daktiloskopijos metodą, paaiškėjo, kad čia dirbo vienas puodžius su pagalbininku – pameistriu vaiku¹⁰⁷. Tai neeliminuoja prielaidos, kad bent dalis, ypač ankstyvuoju laikotarpiu, XIV–XVI a. Vilniuje naudotų geros kokybės juodosios keramikos indų galėjo būti atvežta¹⁰⁸.

Kitas svarbus profesionaliosios puodininkystės rodiklis – tai indų žiedimas, t. y. gaminio „tempimas“ iš vieno molio gabalo ant inercinio žiedžiamojo rato. Vilniaus puodžiai žiestą keramiką pradėjo gaminti XV–XVI a. sandūroje, tačiau inercinis žiedžiamasis ratas, pakeitęs visą gamybos ciklą nuo molio parinkimo iki gaminio išdegimo, paplito vėliau, tik XVI–XVII a. sandūroje. Tuomet imta gaminti renesansinę žiestąją keramiką, dirbinius pradėta dengti glazūromis, jie tapo dar labiau specializuoti. Nors dirbinių formavimas iš juostų ir toliau praktikuotas, tačiau tokie indai miestiečių buityje jau tapo antrarūšiais¹⁰⁹. 1664 m. puodžių cecho statuto 10 paragrafo nuostata: „kuris baltus ir dažytus [indus] daro, jau negali daryti juodų apart širmų [...]“¹¹⁰, nurodo, jog XVII a. antroje pusėje redukcinis degimas jau nebėra ta „pažangi technologija“, į kurią turėtų orientuotis miesto meistras¹¹¹. Tačiau šis „viduramžiškas“ degimo būdas ilgainiui įsitvirtino provincijoje ir buvo naudojamas iki pat XX a. vidurio¹¹². Pavyzdžiu gali būti Jurbarko dvarvietėje

106 Saulius Sarcevičius, 1996 m. Vilniuje, Subačiaus gt. 11 vykdytų archeologinių tyrimų (ūkinės duobės preparavimo) ataskaita, Vilnius, 1996, LIIB, f. 1, b. 2591; Rytis Jonaitis, „Tyrinėjimai Subačiaus g. 11“, in *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais* (Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2007), 368–372.

107 Saulius Sarcevičius, Rokas Subačius ir Artūras Bložė, „Daktiloskopijos taikymas archeologinėje medžiagoje“, *Lietuvos archeologija* 18 (1999): 221–226.

108 Miglė Urbonaitė-Ubė, „Vėlyvųjų viduramžių ir naujųjų laikų importiniai keraminiai indai Vilniaus miesto ir pilių teritorijoje“ (daktaro disertacija, Klaipėdos universitetas, 2018), 61–72.

109 Vaitkevičius, „Puodininkystės profesionalizacija XIV–XVII a. Vilniuje“, 227–228.

110 Łowmiański, *Akty cechów Wileńskich 1495–1759*, 298.

111 Vincas Jasiukevičius ir Gediminas Vaitkevičius, „XVII a. kalkinio fajanso, rasto Vilniuje, tyrimai“, *Lietuvos archeologija* 18 (1999): 271–282.

112 Hołubowicz, *Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi*; Kudirka, *Lietuvos puodžiai ir puodai*, 61; Ewa Fryś-Pietraszkowa, „Rozkwit i zmierzch ceramiki siwej“, in *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych. Materiały z konferencji*, Rzeszów, 21–23 IX 1993 (Rzeszów, 1994), 15–18.

15. XVI a. pab. – XVII a. juodosios keramikos ir koklių degimo krosnis ir jos aplinka *in situ*, Jurbarko dvarvietė, Elenos Pranckėnaitės nuotrauka, 2006

Elena Pranckėnaitė, Jurbarko dvaro sodybos (143) (Jurbarko miestas) teritorijos 2006 metų archeologinių žvalgomųjų ir archeologinių tyrimų ataskaita, Vilnius, 2013, in LIIB, f. 1, b. 6190

Black ceramics and tile kiln and its surroundings *in situ*. Late 16th c.–17th c. Jurbarkas manor site, photo by Elena Pranckėnaitė, 2006

archeologinių tyrimų metu aptiktos trijų krosnių liekanos, datuotos XVI a. pab. – XVII a. Šios krosnys ypatingos tuo, kad jos buvo sumūrytos ne iš įprastų plytų, o iš akmenų, juos surišant neįprastos sudėties skiediniu, kuriame gausu kapotų šiaudų. Amatininkas krosnyse degė juodosios keramikos puodus, dubenis, lėkštes, ąsočius, bokalus, keptuves [15 il.]. Verta paminėti, kad čia buvo degami ir neglazūruoti kokliai: daugiausia gaminti „Viduramžius menantys“ dubeniniai kokliai su keturkampe anga (būta ir su apvalia anga), o kai kurie fragmentai galėtų būti priskirti net prie puodyninių koklių¹¹³.

Taigi profesionaliosios Viduramžių puodininkystės raida ne visur prilygo Vilniui ar kitiems didiesiems amatų centrams¹¹⁴. Pavyzdžiui, nors Kernavės Viduramžių miesto archeologiniai tyrimai liudija čia buvus specializuotų amatininkų sodybų, o amato tradicijos buvo perduodamas iš kartos į kartą¹¹⁵, tačiau XIII–XIV a. buitinę keramiką gaminę puodžiai praktikavo tik ankstyvajai istorinei keramikai būdingą technologiją. Naudota vietinio molio žaliava, kuri liesinta grūsto akmens ir smėlio priemaišomis, indai ant žiedžiamojo rato lipdyti iš volelių ar juostų juos apžiedžiant. Gaminiai degti nekontroliuojamoje aplinkoje. Specializuotų indų Kernavėje nebūta – gyventojų poreikius tenkino įvairių dydžių puodai, kuriems būdinga gana vienodos bendros proporcijos ir didelė viršutinių dalių formų įvairovė. Ornamentikoje vyravo bangelių, tiesių horizontalių linijų, rečiau volelių, duobučių, įkartų, taškelių motyvai, derinti įvairiomis kombinacijomis [16 il.]. Visgi XIV a. viduryje–antroje pusėje Kernavės puodininkystėje tyrėjai išvelgia poslinkių: kai kuriems indams gaminti buvo parenkamos smulkesnės priemaišos, pereita prie juostinio sienelių lipdymo būdo, fiksuojamos stabilesnės indų formos ir nuosaikesnė puošyba. Tačiau XIV a. du Vokiečių ordino puolimai sužlugdė Kernavę ir čia plėtota puodininkystė profesionalaus amato lygmens nepasiekė¹¹⁶.

Panašių rezultatų gauta tyrinėjant Senųjų ir Naujųjų (dabartinių) Trakų archeologinę keramiką¹¹⁷. XIV a. Senųjų Trakų piliavietėje ir senovės

113 Prancėnaitė, Strazdas ir Vailionis, „Krosnys Jurbarko dvarvietėje“, 432–436.

114 Taip pat žr. Mindaugas Bertašius, „Kauno vėlyvųjų viduramžių keramika“, *Architektūros paminklai* 13 (1994): 3–18; Bertašius, *Dingęs miestas*, 162–167.

115 Vėlius, „Kernavė viduramžių epochoje“, 127.

116 Dovilė Baltramiejūnaitė, „XIII–XIV amžiaus Kernavės keramika“, *Archaeologia Litwana* 17 (2016): 112–141.

117 Justina Poškienė, „Trakų pilių ir miesto viduramžių keramika“, in *Miestų praeitis*, t. 1 (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2004), 127–173; Justina Poškienė, „Trakai. Otrazhenie

16.1

16.2

16.3

16.4

16. XIII–XIV a. ankstyvoji istorinė keramika ir kaulinis puodų dekoravimo įrankis iš Kernavės Žemutinio miesto, KMR, Dalios Vaičiūnienės nuotraukos

16.1. Aleksiejus Luchtanas, Miesto Pajautos slėnyje (Širvintų raj.) tyrinėjimai 1987 m. Ataskaita, Vilnius, 1987, in LIIB, f. 1, b. 1318. Radinys KMR A 7448

16.2. Rokas Vengalis, Kernavės senovės gyvenvietėje (16316), Kernavės senojo miesto vietoje (2456) ir Semeniškių senovės gyvenvietėje II (24574) (Širvintų r.) 2010 m. vykdytų archeologinių tyrinėjimų ataskaita, Vilnius, 2013, in LIIB, f. 1, b. 5940. Radinys KMR A 9215

16.3–16.4. Aleksiejus Luchtanas, Tyrinėjimai Kernavėje Pajautos slėnyje 1989 m. Ataskaita, Vilnius, 1990, in LIIB, f. 1, b. 1644. Radiniai KMR A 6259, A 1497

Early historical pottery and a bone tool for pot decoration from Lower Kernavė. 13th–14th c. Kaunas City Museum, photos by Dalia Vaičiūnienė

gyvenvietėje aptikta tik ankstyvajai istorinei keramikai priskirtinų įvairaus dydžio ir profiliavimo puodų. Galima manyti, kad puodžių bandymai rūšiuoti molio žaliavą ir priemaišas bei imtis įvairesnių indų gamybos (surasta XIV a. vid. – II p. datuotinių pavienių ąsočių ir dubenų fragmentų) demonstuoja amato profesionalėjimą. Tačiau puodininkystės raida sustojo, kai XIV a. II p.–pabaigoje pilies gyventojai išsikėlė į Naujuosius Trakus¹¹⁸. Čia aptikta buitinė keramika yra kitokia: XIV a. pabaigos Pusiasalio pilies ir miesto kultūriniuose sluoksniuose, t. y. nuo pradinio Trakų apgyvendinimo etapo, jau randama indų, analogiškų redukcinėje aplinkoje degtai gotikinei Vilniaus keramikai. Daugiausia tai – specializuoti, stalui serviruoti skirti indai (ąsočiai, dubenys). Sudėtinga pasakyti, ar pradiniam miesto kūrimosi etape šios keramikos gamyba plėtota čia atvykusių meistrų, o gal naudotasi atvežtiniais gaminiais. Žinoma, kad XV a. Trakai buvo vienas iš tarptautinės prekybos punktų: 1444 m. Hanzos pirkliai teikė skundą dėl suvaržymų, nes jiems buvo leidžiama prekiauti tik Vilniuje, Trakuose ir Kaune, o Vytauto laikais tokių apribojimų nebūta¹¹⁹. Kita vertus, Trakuose gana gausiai aptinkama ir „senoviškai“ gamintų indų, tad verta paminėti, kad atlikus ankstyvąją istorinę keramiką vadintinų indų iš Senųjų ir Naujųjų Trakų geocheminius ir petrografinius tyrimus, paaiškėjo, jog XIV–XVI a. pirmą pusę datuoti įvairių radimviečių mėginiai tarpusavyje yra glaudžiai susiję. Tai gerai iliustruoja ankstyvosios istorinės keramikos gamybos technologijos ir indų formų konservatyvumą. Redukcinėje aplinkoje išdegtų indų geocheminės analizės rezultatai atskleidė priešingas tendencijas: jie sąsają su Senuosiuose Trakuose gamintais ankstyvosios istorinės keramikos indais neturi. Taigi „tikrosios“ gotikinės Viduramžių keramikos pasirodymas yra sietinas su Naujųjų Trakų pilių ir miesto įkūrimu, čia atvykusiais amatininkais. Vis dėlto profesionaliosios Viduramžių keramikos gamyba, lyginant su Vilniumi, dabartiniuose Trakuose buvo išplėtotą mažesniu mastu¹²⁰.

Puodininkystės profesionalizacijai reikalinga miesto rinka. Kernavės amatininkai dar buvo labai panašūs į stambaus kunigaikštiško ūkio

razvitiia goroda v XIV–I pol. XVI v. v. v bytovoi keramike“, in *Arkheologii i istoriia Litvy i severo-zapada Rossii v srednevekove, doklady rossiisko-litovskogo seminara*, Vilnius, 28–30 marta, 2011 g. (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013), 161–196.

118 Kuncėvičius, *Lietuvos viduramžių archeologija*, 82–84.

119 Kiaupienė ir Petrauskas, *Lietuvos istorija* 4, 310.

120 Poškienė, „Trakų pilių ir miesto viduramžių keramika“, 127–173.

tėvoninius žmones¹²¹, matyt, tai gali būti pasakytina ir apie Senųjų Trakų puodžius. Čia buitinės keramikos gamyba dar buvo išskirtinai namudinė arba namudinė veikla, iš kurios galbūt gaunama antrinių pajamų, ir telkėsi miestiečių sodybose. Pavyzdžiui, Kernavėje atskirų sodybų XIII a. II p. – XIV a. vid. keramikoje buvo identifikuotos net devynios stilistinės grupės¹²². Vilniaus ir Naujųjų Trakų amatininkai pasiekė Viduramžių miestams būdingą ir rinkos diktuojamą specializacijos lygį, tad buitinės ir statybinės keramikos gamintojai ėmė koncentruotis konkrečiose miestų vietose, netoli jų veiklai reikalingų molio telkinių: Vilniuje – Užupio, Šnipiškių, Žvejų, Lukiškių priemiesčiuose, o Trakuose – Užtiltėje. Šiandien stokojama duomenų, kurie padėtų nustatyti konkrečias žaliavų ir keramikos gaminių sąsajas, be to, tyrimus komplikuoja urbanizacija ir reljefo pokyčiai. Remiantis rašytiniais šaltiniais ir geologinių tyrimų duomenimis, Vilniuje buvo nustatyti septyni molynai: Užupis, Paplauja, Molio kalnas (Subačius), Molynės kalnas (Pamėnkalnis) ir Vingis bei dešiniajame Neries krante – Baltupiai–Šnipiškės ir Mantiškės¹²³. Iki šiol atlikti Vilniaus molynų žvalgymo ir žaliavų technologiniai tyrimai atskleidė, kad molis buvo lengvai pasiekiamas, tačiau buitinės keramikos gamybai tinkamo molio būta ne visur, o XVI a. 4 deš. rašytiniai duomenys liudija, kad tuo metu gero molio žaliavos Vilniuje stigo¹²⁴. Vėliau, XVII–XVIII a., puodžių dirbtuvės telkėsi Baltupiuose–Šnipiškėse, o statybinės keramikos – Užupyje, Paplaujoje, Molio kalne, Vingyje, prie Molynės kalno¹²⁵, nes buiteinei keramikai netinkantys moliai gali būti naudojami statybinėms medžiagoms gaminti. Dar vienas kriterijus, galėjęs turėti įtakos keramikos amatininkų įsikūrimo vietai, – ugnies naudojimas. XIV–XVI a. (iki gynybinės sienos statybos 1503–1522 m.) Vilniaus mieste, pasižymėjusiame struktūros heterogeniškumu, lokalizavosi ir pavojingi, su ugnimi susiję, amatai¹²⁶. Siekiant išvengti gaisrų, amatus, kurių gamybos procese naudojama ugnis, bent jau nuo XVI a. vidurio, stengtasi išstumti į miestų pakraščius, už miesto sienos ribų¹²⁷.

121 Baronas, Dubonis ir Petrauskas, *Lietuvos istorija XIII a. – 1385 m.*, 264.

122 Baltramiejūnaitė, „XIII–XIV amžiaus Kernavės keramika“, 129–137.

123 Vaitkevičius, „Puodininkystės profesionalizacija XIV–XVII a. Vilniuje“, 180–190.

124 Ibid., 190.

125 Stasys Samalavičius, „Statybinių medžiagų gamyba ir įmonių susitelkimo vietos Vilniuje XVII–XVIII a.“, in *Vilniaus miesto kultūra ir kasdienybė XVII–XVIII amžiuose*, sud. Almantas Samalavičius ir Aivas Ragauskas (Vilnius: Edukologija, 2011), 344–359.

126 Valionienė, *Viduramžių Vilniaus erdvės evoliucija*, 165, 168, 190–193.

127 Rackevičius, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai Vilniuje*, 65; Balčiūnas, „Keramikos degimo krosnys Kaune XV–XVI a.“, 206.

Trumpai vertėtų paminėti piliakalniuose, gyvenvietėse, miestuose ir laidojimo paminkluose retai surandamą ženklintą keramiką: puodų dugnus, kuriuose įspausti apskritimo su įvairiomis kryžmomis, kryžiaus, svastikos, keturkampio su kryžmomis, strėlės ir panašūs ženklai. Tokie radiniai datuojami nuo XII a. ir siekia net XVI a. Manoma, kad puodų ženklinimo tradicija Lietuvą pasiekė iš kaimyninių slavų genčių, kur buvo plačiai paplitusi dar X–XII a. Nėra vieningos nuomonės, kokių tikslų puodai ženklinti: tyrėjų keliamas hipotezes galima būtų apibendrinti kaip „ūkinės“ ir „pasaulėžiūrines“¹²⁸. Pavyzdžiui, manoma, kad būtent ženklinti puodai gaminti pardavimui rinkoje, arba tai – pagal užsakymą gaminti ar duoklei skirti indai, o galbūt ženklai galėję padėti atskirti indus, jei keli puodžiai naudojosi bendra degimo krosnimi. Visgi Lietuvos archeologinėje medžiagoje aptinkami dugnuose ženklinti indai, atsižvelgiant į jų gamybos ypatybes, neturi būti siejami su profesionalių puodžių dirbtuvėmis ar gamyba rinkai. Viduramžių laidojimo paminklų tyrinėtojai daro prielaidą, kad viena svarbiausių puodų ženklintais dugnais paskirčių buvo jų naudojimas laidojimo apeigose¹²⁹. Keliamas ir tokia hipotezė, kad ženklinti ne patys indai, o puodžiaus ratas, ir tai turėjo simbolinę, pasaulėžiūrinę prasmę¹³⁰.

Apibendrinami turimus duomenis apie Viduramžių keramiką, nesuklysimė pasakę, kad reikšmingą poveikį jos raidai turėjo politinė valia bei valdovų rankose sukaupti ištekliai. Jau nuo XIV a. pradžios ambicingiems mūrinių pilių ir kulto pastatų statybos projektams realizuoti „importuojamos“ europinės technologijos ir keraminiai gaminiai, vietoje pradėtos gaminti reikalingos statybinės medžiagos (plytos, čerpės). Mūro statyba davė postūmį koklininkystei plėtotis. Miestų, kuriuose formavosi profesionalioji Viduramžių puodininkystė ir koklininkystė, augimas taip pat labai priklausė nuo valdovo valios: Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino laišškai puikiai iliustruoja naujų technologijų poreikį ir atveriamas galimybes

128 Izabelė Mulevičienė, „Puodų ženklai Lietuvos teritorijoje XII–XVI a.“, *LTSR Mokslų akademijos darbai. Serija A*, 1 (1970): 135–144; Gintautas Zabiela, *Lietuvos medinės pilys* (Vilnius: Diemedis, 1995), 43; Regina Volkaitė-Kulikauskienė, *Lietuva valstybės priešaušriu* (Vilnius: Vaga, 2001), 291.

129 Gediminas Petrauskas, *Laidosena viduramžių Lietuvoje: mirusiųjų deginimo paprotys* (daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, Lietuvos istorijos institutas, 2017), 163–164.

130 Andrzej Buko, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej: odkrycia, hipotezy, interpretacje* (Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2006), 333–342.

amatininkams kolonistams Vilniuje kurtis. Po Lietuvos krikšto atsivėrė naujos perspektyvos europinėms madoms ir technologijoms plisti. XIV a. pabaigoje Vilniuje jau galėjo būti vietinių puodžių dirbtuvių, rinkai gaminusių redukcinio degimo virtuvės ir stalo indus. Viduramžiams būdingų statybinės keramikos, koklių ir buities indų gamybos technologijų ir madų radiasis, plitimas ir nnykimas didžiuosiuose miestuose ir provincijoje įgavo skirtingą pagreitį: jei valdovų ir didikų aplinką renesanso mados pasiekė XVI a. pradžioje, puodžiai renesansinius glazūruotus indus miestų rinkai ėmė tiekti XVI a. pirmoje pusėje, tai provincijoje archeologų aptinkamose puodžių krosnyse Viduramžius „menantys“ dubeniniai kokliais buvo degami ir XVII a., o redukcinės keramikos degimo būdas kaimuose praktikuotas dar XX a. pirmoje pusėje.

Gauta — 2020 08 10

Šaltiniai

- Dailių amatų asociacija ir Dainius Strazdas. *Vilniaus gotikos ir renesanso keramika*. Metodinė priemonė. Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2011.
- Dailių amatų asociacija ir viešoji įstaiga „Amatų gildija“. *Tradicinės keramikos dirbinių formos, dekoras, gamyba ir išdegimas (remiantis archeologine ir etnografinė medžiaga)*. Metodinė priemonė. Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2011.
- Klaipėdos pilies ir senamiesčio kokliai. XIV a. – XIX a. vidurys. Iš *Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus rinkinių*, sudarė Jonas Genys, Liolė Rutkaitienė ir Roma Songailaitė. Klaipėda: Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, 2015.
- Klaipėdos pilies ir senamiesčio buitinė keramika XIV a. vid. – XIX a. Iš *Mažosios Lietuvos istorijos rinkinių*, sudarė Roma Songailaitė ir Liolė Rutkaitienė. Klaipėda: Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, 2010.
- Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas*, sudarė Algirdas Baliulis ir Elmantas Meilus. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2001.
- Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmai Vilniaus Žemutinėje pilyje. Istorija ir rinkiniai*, sudarė Dalius Avižinis, Vydas Dolinskas ir Ėrika Striškienė. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2010.
- Lietuvos istorijos instituto biblioteka, Rankraščių skyrius. F. 1. Archeologijos ataskaitos, planai, negatyvai.
- Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*. T. I, sudarė Konstantinas Jablonskis, Juozas Jurginis ir Juozas Žiugžda. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1955.
- Łowmiański, Henryk. *Akty cechów Wileńskich 1495–1759*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2006.
- Ožalas, Egidijus. „Karnizinė čerpė (stiege)“. *Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai*. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 23 d. <https://www.valdovurumai.lt/lankytojams/savaite-eksponatas/karnizine-cerpe-stiege>.
- Petrauskas, Gediminas. „Laidosena viduramžių Lietuvoje: mirusiųjų deginimo paprotys“. Doktoro disertacija, Vilniaus universitetas, Lietuvos istorijos institutas, 2017.
- Urbonaitė-Ubė, Miglė. „Vėlyvųjų viduramžių ir naujųjų laikų importiniai keraminiai indai Vilniaus miesto ir pilių teritorijoje“. Doktoro disertacija, Klaipėdos universitetas, 2018.
- Zaveckienė, Eglė. „Dekoratyvinė plyta su Nukryžiovimo scena“. *Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai*. Žiūrėta 2019 m. gruodžio 23 d. <https://www.valdovurumai.lt/lankytojams/savaite-eksponatas/dekoratyvine-plyta-su-nukryziavimo-scena>.

Literatūra

- Arszyński, Marian. „Technika i organizacja budownictwa ceglanoego w Prusach w końcu XIV i w pierwszej połowie XV wieku“. *Studia z dziejów rzemiosła i przemysłu* 9 (1970): 7–139.
- Bajarūnas, Tautvydas ir Linas Girlevičius. „Gamybos vieta Vilniuje, Krivių gatvėje 13A“. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2019 metais*, 383–384. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2020.
- Balčiūnas, Dainius. „Keramikos degimo krosnys Kaune XV–XVI a.“, *Lietuvos archeologija* 18 (1999): 205–220.
- Baltramiejūnaitė, Dovilė. „XIII–XIV amžiaus Kernavės keramika“. *Archaeologia Litvana* 17 (2016): 112–141.
- Baronas, Darius, Artūras Dubonis ir Rimvydas Petrauskas. *Lietuvos istorija XIII a. – 1385 m.*

- 3 t., *Valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*. Vilnius: Baltos lankos, 2011.
- Bertašius, Mindaugas. „Kauno vėlyvųjų viduramžių keramika“. *Architektūros paminklai* 13 (1994): 13–18.
- Bertašius, Mindaugas. *Dingęs miestas. Viduramžių Kaunas archeologinių tyrimų duomenimis*. Mokslo monografija. Kaunas: Technologija, 2013.
- Budvydas, Ugnius. „Krosnies tyrimai Trakuose, Karaimų g. 63“. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*, 425–427. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2007.
- Buko, Andrzej. *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej: odkrycia, hipotezy, interpretacje*. Warszawa: Wydawnictwo Trio, 2006.
- Deveikytė, Laura. „Kuro senoji krosnis“. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*, 177–178. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2006.
- Fryś-Pietraszkowa, Ewa. „Rozkwit i zmierzch ceramiki siwej“. In *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 15–18. Materiały z konferencji, Rzeszów, 21–23 IX 1993. Rzeszów, 1994.
- Gendrėnas, Gediminas ir Egidijus Ožalas. „Žvalgomieji archeologiniai tyrimai Vilniuje, statomo Karaliaus Mindaugo tilto prieigose“. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*, 184–185. Vilnius: Kultūros paveldo departamentas, Lietuvos istorijos institutas, 2003.
- Gidžiūnas, Vytautas. „Šv. Benedikto regulos vienuoliai Lietuvoje“. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* VI (1985): 1–188.
- Gudavičius, Edvardas. *Lietuvos istorija. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius: Rašytojų sąjungos leidykla, 1999.
- Gupalov, V. D. „Transformatsiya drevnerusskikh traditsii modelirovaniya keramiki vo II pol. XIII–XV v. v.“. In *Garncarstwo i kaflarstwo na ziemiach polskich od późnego średniowiecza do czasów współczesnych*, 185–188. Materiały z konferencji. Rzeszów, 21–23 IX 1993. Rzeszów, 1994.
- Holubowicz, Włodzimierz. *Garncarstwo wczeskie zachodnich terenów Białorusi*. Toruń: Nakł. Tow. Naukowego, 1950.
- Janonienė, Rūta. „Mūro statyba“. In *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas ir Eligijus Raila, 413–426. Vilnius: Aidai, 2001.
- Jasiukevičius, Vincas ir Gediminas Vaitkevičius. „XVII a. kalkinio fajanso, rasto Vilniuje, tyrimai“. *Lietuvos archeologija* 18 (1999): 271–282.
- Jonaitis, Rytis. „Tyrinėjimai Subačiaus g. 11“. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*, 368–372. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2007.
- Jonaitis, Rytis ir Saulius Sarcevičius. „Žvalgymai Vilniuje, Gedimino pr. 22“. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*, 428–429. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2007.
- Katalynas, Kęstutis. *Vilniaus kokliai XV–XVII amžiuje*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2015.
- Kiaupienė, Jūratė ir Rimvydas Petrauskas. *Lietuvos istorija. T. 4, Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529*. Vilnius: Baltos lankos, 2009.
- Kliaugaitė, Vida, Elena Pranckėnaitė ir Aušra Zalepūgienė. „Tyrinėjimai Vilniuje, Klaipėdos gatvėje 7A“. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2011 metais*, 557–567. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2012.
- Kociszewski, Liongin ir Jerzy Kruppé. *Badania fizykochemiczne ceramiki Warszawskiej XIV–XVII wieku*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973.

- Kruppé, Jerzy. *Garncarstwo późnośredniowieczne w Polsce*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1981.
- Kudirka, Juozas. *Lietuvos puodžiai ir puodai*. Vilnius: Mintis, 1973.
- Kuncevičius, Albinas. „Senieji Trakai“. In *Lietuvos pilių archeologija*, sudarė Jonas Genys ir Vladas Žulkus, 128–149. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2001.
- Kuncevičius, Albinas. *Lietuvos viduramžių archeologija*. Vilnius: Versus aureus, 2005.
- Kuncevičius, Albinas. „Senųjų Trakų pilis“. In *Vytautas Didysis ir jo epocha*, 7–20. Straipsnių rinkinys 2000–2010, sudarė Brigita Balčytienė. Trakai: Trakų istorijos muziejus, 2010.
- Kuncevičius, Albinas. “The 1994–1997 and 2009 Excavation of the Senieji Trakai Castle Site.” In *Archaeological Investigations in Independent Lithuania: 1990–2010*, sudarė Gintautas Zabiela, Zenonas Baubonis ir Eglė Marcinkevičiūtė, 190–195. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2012.
- Kviziukevičius, Linas. „Krosnys Gedimino prospekte 23“. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2017 metais*, 515–516. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2018.
- Levandauskas, Vytautas. *Lietuvos mūro istorija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2012.
- Levandauskas, Vytautas ir Nijolė Taluntytė. „Lietuviškųjų plytų kilmė ir savybės“. *Meno istorija ir kritika* 4 (2008): 6–9.
- Lietuvos architektūros istorija. Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*. T. I, mokslinis redaktorius Jonas Minkevičius. Vilnius: Mokslas, 1988.
- Lisauskaitė, Birutė. „Keramikos degimo krosnis Veisiejuose. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2013 metais*, 431–434. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2010.
- Lisauskaitė, Birutė. „Plytų gamybos vieta Trakuose, Galvės gatvėje 10“. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2013 metais*, 429–431. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2014.
- Lisauskaitė, Birutė. „Tyrimai J. Basanavičiaus gatvėje 4 a-b“. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais*, 319–322. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2010.
- Luchtanienė, Daiva. „Reprezentacinių rūmų teritorijos archeologiniai tyrimai“. *Statyba ir architektūra* 6 (1997): 8–10.
- Luchtanienė, Daiva. „Čerpių chronologijos ir tipologijos problema“. *Kultūros paminklai* 7 (2000): 69–72.
- Metodai Lietuvos archeologijoje. Mokslas ir technologijos praeičiai pažinti*, sudarė Algimantas Merkevičius. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013.
- Mulevičienė, Izabelė. „Puodų ženklai Lietuvos teritorijoje XII–XVI a.“. *LTSR Mokslų akademijos darbai. Serija A*, 1 (1970): 135–144.
- Muralis, Vismantas. „Plytinė Trakuose, Karaimų g. 67“. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2012 metais*, 571–572. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2013.
- Nabažaitė, Raimonda. *Interjero karalienė: Europos kultūros reiškiniai Klaipėdos krosnių kokliuose XIV–XVIII a.* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2020.
- Ožalas, Egidijus ir Eglė Zaveckienė. „XV a. gotikiniai plokštiniai kokliai ir jų radimvietės Vilniaus Žemutinėje pilyje“. In *Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae*, Vol. II (MMXI), sudarė Gintautas Striška, 328–347. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2012.
- Petrauskas, Rimvydas. „Viduramžiai“. In *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas ir Eligijus Raila, 753–762. Vilnius: Aidai, 2001.

- Piličiauskas, Gytis, Gytis Grižas ir Giedrė Piličiauskienė. „Senieji Trakai. Tyrimai Trakų gatvėje“, 359–363. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais*. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2010.
- Piličiauskienė, Giedrė ir Gytis Piličiauskas. „Tyrimai Karaimų g. 58 Trakuose“. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais*, 463–466. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2009.
- Poška, Tauras. „Krosnis Rinktinės g. 6, Vilniuje“. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais*, 466–467. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2009.
- Poškienė, Justina. „Trakų pilių ir miesto viduramžių keramika“. In *Miestų praeitis*, t. 1, 127–173. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2004.
- Poškienė, Justina. „Trakai. Otrazhenie razvitiia goroda v XIV–I pol. XVI v. v. v bytovoi keramike“. In *Arkheologiiia i istoriia Litvy i severo-zapada Rossii v srednevekovie*, 161–196. Doklady rossiisko-litovskogo seminara, Vilnius, 28–30 marta, 2011 g. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2013.
- Pranckėnaitė, Elena. „Krosnis Krivulės gatvėje 9“. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2018 metais*, 517–518. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2019.
- Pranckėnaitė, Elena, Dainius Strazdas ir Evaldas Vailionis. „Krosnys Jurbarko dvarvietėje“. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*, 432–436. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2007.
- Pugačiauskas, Virgilijus. „Vilniaus statybininkų amatų cechai XIX a. I pusėje: organizacinė struktūra, gamybos pobūdis, kolektyvinė biografija“. *Lituanistica* 53, nr. 3(71) (2007): 29–43.
- Rackevičius, Gintautas. „Vilniaus Aukštutinės pilies stogai XV a. pradžioje“. In *Iš baltų kultūros istorijos*, 35–48. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2000.
- Rackevičius, Gintautas. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai Vilniuje. XVI a. koklinių krosnių rekonstrukcija. XVI a. koklių katalogas*. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2012.
- Ragauskienė, Raimonda. *Vilniaus „aukso amžius“. Miesto gyventojai ir svečiai XVI a. 6–7 deš. (Vilniaus vietininko teismo knygų duomenimis)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021.
- Ragauskienė, Raimonda. „XVI amžiaus pilininkai: kolektyvinis portretas“. *Lietuvos pilys 2009*, nr. 5: 130–145. Vilnius: Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direkcija, 2010.
- Samalavičius, Stasys. „Statybinių medžiagų gamyba ir įmonių susitelkimo vietos Vilniuje XVII–XVIII a.“. In *Vilniaus miesto kultūra ir kasdienybė XVII–XVIII amžiuose*, sudarė Almantas Samalavičius ir Aivas Ragauskas, 344–359. Vilnius: Edukologija, 2011.
- Sarcevičius, Saulius ir Linas Kvizikevičius. „Žvalgomieji tyrinėjimai Kalvarijų g. 2 Vilniuje“. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*, 436–438. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2007.
- Sarcevičius, Saulius, Rokas Subačius ir Artūras Bložė. „Daktiloskopijos taikymas archeologinėje medžiagoje“. *Lietuvos archeologija* 18 (1999): 221–226.
- Sarcevičius, Saulius ir Ričardas Taraškevičius. „Vilniaus Šv. Mikalojaus bažnyčios plytos – nuo jų ženklinių iki geocheminių sąsajų“. *Archaeologia Lituana* 16 (2015): 49–66.
- Sliesoriūnas, Gintautas. *Lietuvos istorija*. T. 6, *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. pabaigoje – XVIII a. pradžioje (1588–1733 metais)*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015.
- Striškienė, Ėrika. „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų grindų danga pagal archeologinių tyrimų duomenis“. In *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai ir jų*

- atkūrimas europinės patirties kontekste*, sudarė Vydas Dolinskas ir Daiva Steponavičienė, 74–84. Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga, 2006 m. spalio 11–12 d., Vilnius. Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2009.
- Striškienė, Ėrika. „XV–XVII a. grindų dangos archeologinių tyrimų duomenys ir istorinių grindų atkūrimo galimybės“. In *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje*. 2005–2006 m. tyrimai, sudarė Liudas Glemža, 240–271. Vilnius: Pilių tyrimų centras „Lietuvos pily“, 2007.
- Šimėnas, Valdemaras ir Dainius Strazdas. „Žvalgomieji tyrinėjimai Gedimino pr. tarp Jogailos ir A. Jakšto g.“ In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 metais*, 255–261. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2006.
- Urbanavičius, Vytautas. „Krosnys Tuskulėnų dvaro teritorijoje“. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*, 442–443. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2007.
- Urbanavičius, Vytautas ir Irutė Kaminskaitė. „Krosnis Tuskulėnų dvaro teritorijoje“. In *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2007 metais*, 472–475. Vilnius: Lietuvos archeologijos draugija, 2008.
- Vaitkevičius, Gediminas. „Puodininkystės profesionalizacija XIV–XVII a. Vilniuje“. In *Miestų praeitis*, 1, 175–276. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2004.
- Vaitkevičius, Gediminas. *Vilniaus įkūrimas*. Vilniaus sąsiuviniai, 1. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2010.
- Valionienė, Oksana. *Viduramžių Vilnius. Erdvės evoliucija (XIII a. vidurys – XVI a. pirmas ketvirtis)*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019.
- Vėlius, Gintautas. „Kernavė viduramžių epochoje“. In *Atrastoji Kernavė. Kernavės archeologinės vietovės muziejaus katalogas*, sudarė Dovilė Baltramiejūnaitė, Justina Poškienė, Rokas Vengalis ir Gintautas Vėlius, 120–129. Kernavė: Valstybinio Kernavės kultūrinio rezervato direkcija, 2017.
- Vitkauskienė, Rūta. „XVI–XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai istoriniuose šaltiniuose“. In *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje*, sudarė Raimonda Ragauskienė, 72–128. Vilnius: Lietuvos pily, 2006.
- Volkaitė-Kulikauskienė, Regina. *Lietuva valstybės praeitimi*. Vilnius: Vaga, 2001.
- Volungevičius, Vytautas. *Pilies šešėlyje*. Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, Naujasis Židinsys-Aidai, 2015.
- Zabiela, Gintautas. *Lietuvos medinės pily*. Vilnius: Diemedis, 1995.
- Żemigala, Maria. *Cegła w budownictwie wielkopolskim w średniowieczu*. Łódź: Wydawnictwo Instytutu Archeologii i Etnologii PAN, 2008.

Summary

Lithuanian Medieval Ceramics: Products and Features of Production Organization

Justina Poškienė

Keywords: Middle Ages, crafts, building ceramics, household ceramics.

The Lithuanian Middle Ages were characterized by the late emergence and incomplete development of certain cultural phenomena. Politically and socially, the medieval period began in the thirteenth century; however, it was only toward the end of the fourteenth century—following the Christianization of Lithuania—that the conditions for the adoption of European elements of medieval culture fully emerged. The approximate chronology of the search for ceramics characteristic of the Middle Ages thus extends from the thirteenth century to the first half of the sixteenth century. Because written records concerning ceramic production are fragmentary and relatively late, the primary sources of information are archaeological sites and finds that attest to production—specifically household and building ceramics, also known as architectural ceramics. Tiles may also be included in this latter category, although they were typically produced by potters.

The development of building ceramics in Lithuania was closely linked to the political, social, and cultural transformations of the mediaeval period. The construction of the first brick buildings—an exceptionally costly endeavour—could only be undertaken by the rulers and dukes of the Gediminid dynasty. The required technologies were introduced from the West, along with skilled craftsmen. Archaeological evidence of kilns used for firing bricks and roof tiles indicate that building materials for brick castles were produced in close proximity to construction sites. Ceramics were also employed in interior finishes: the floors of brick structures were laid with tiles displaying a wide variety of shapes and decorative motifs. Exceptionally rare finds include fragments of Gothic relief wall decorations, while tiles remained the most commonly used ceramic elements.

During the Middle Ages, pottery and tile production underwent a significant transformation—from a domestic craft or supplementary source of income to

an organized form of manufacture serving urban markets. The professionalization of pottery was driven by technological innovations in ceramic production, the expansion of vessel types, and the growing specialization and standardization of products. The process by which artisans joined guilds, as well as the core principles of guild organization, became established in the Grand Duchy of Lithuania in the fifteenth and sixteenth centuries and remained largely unchanged until the late eighteenth century. Pottery guilds, however, emerged relatively late: records mention the statute of the Vilnius Potters' Guild, approved by King Władysław IV Vasa in 1634, although the text itself has not survived.

Gothic reduction-fired ("black") ceramics, which became widespread in Vilnius households during the first half and middle of the fifteenth century, represent a distinctive product of medieval professional pottery. Reduction-fired ceramics are considered a regional phenomenon from the second half of the thirteenth century, their dissemination linked to German colonization and the arrival of skilled craftsmen. Potters in Vilnius began producing wheel-thrown ceramics at the turn of the fifteenth and sixteenth centuries; however, the use of the rotary wheel became widespread only later, around the turn of the sixteenth and seventeenth centuries, coinciding with the emergence of Renaissance glazed ceramics.

Tile production developed in close connection with the growing specialization of household ceramics. The earliest tile fragments—most likely produced by immigrant craftsmen, with some possibly imported—have been found in archaeological layers in Lithuania dating from the late fourteenth to the early fifteenth century. The earliest stoves were constructed from cup-shaped tiles (also known as pot tiles). Later, bowl-shaped tiles came into use, dating from the late fifteenth to the mid-sixteenth century. From the mid-sixteenth century onward, stoves made of bowl-shaped tiles were installed in outbuildings. Beginning in the early fifteenth century, flat tiles were already being used in the homes of rulers, nobles, and wealthy townspeople, and in the sixteenth century they also appeared in manor houses and monasteries. Gothic tiles are distinguished by their heraldic, allegorical, and religious motifs.

Potters' workshops dating from the fourteenth and fifteenth centuries have been discovered in Vilnius, Kernavė, and in Old and New Trakai. A significantly larger number of workshops dating from the second half of the sixteenth to the seventeenth century have been found—not only in major cities but in provincial areas as well.

Several of these sites provide valuable insight into the development of tile making and pottery, as well as into the economic, social, and cultural contexts in which these crafts operated.